

UNIVERZITET U BEOGRADU

MASTER RAD

**NASILJE KAO UZROK STVARANJA SUDA
O KOLEKTIVNOJ KRIVICI**

MENTOR: Prof. dr Dragan Simeunović

KANDIDAT: Miloš Milošević

br. indeksa 24/11 T1

Beograd, 2013.

ABSTRACT

The end of the 20th and the beginning of the 21st century are testifying that the level of the violence in the world are rapidly growing. The mentioned problem represent the essential social and security problem for the most of the world countries. The collective guilt as a phenomenon is present in the human history since ancient days, bond to the first human communities and tightly connected to the violence. In the European tradition, collective guilt is mentioned for the first time in the context of Christian dominancy. It is essential to underline that collective guilt in contemporary context is more artificial phenomenon than the guilt of individuals. However, the domination of one specific religion – Christianity – where shaping the specificum of the European tradition of collective guilt. In that light, in the contemporary society, the guilt is divided on more than several levels such as religious, racial, national, economical, social, educational and every other way of differences.

Key words: Collective, Violence, Guilt, Tradition, Nation, Responsibility.

APSTRAKT

Kraj XX i početak XXI veka svedoče o tome da evidentno dolazi do porasta oružanog nasilja, što za većinu država u svetu predstavlja osnovni društveni i bezbednosni problem. Kolektivna krivica kao pojava je prisutna još od prvih ljudskih zajednica i tesno je povezana sa nasiljem. U evropskoj tradiciji se prvi put pominje sa uspostavljanjem dominacije hrišćanstva. Od izuzetne je važnosti istaći da kolektivna krivica predstavlja daleko više artificijelni fenomen nego što je to individualna krivica. Međutim, dominacija jedne religije, odnosno hrišćanstva u velikoj meri uobličilo je specifičnost evropske tradicije kolektivne krivice. U tom smislu, danas se o tome govori kao o krivici razlikovanja na verskom, rasnom, nacionalnom, ekonomskom, socijalnom, obrazovnom i svakom drugom obliku.

Ključne reči: kolektivitet, nasilje, krivica, tradicija, nacija, odgovornost.

SADRŽAJ:

UVOD.....	4
I Pojam političkog nasilja.....	7
1. Određenje pojma političkog nasilja u savremenoj literaturi.....	8
2. Pojavni oblici i razvoj fenomena političkog nasilja u savremenom društvu	14
II Kolektivna krivica kao artificijelni fenomen.....	22
1. Različitost krivice in persona od krivice kolektiviteta.....	22
2. Krivica razlikovanja društvenih grupa kroz istoriju.....	32
2.1. Hristijanizacija i podela Istočne i Zapadne crkve.....	36
2.2. Prva trajna „kolektivna krivica“ – „krivica jevreja“.....	41
2.3. Klasna krivica kao kolektivna.....	44
3. Dihotomija prijatelj/neprijatelj i estetizacija koja krivicu nalazi u različitosti.....	48
III Kolektivna krivica kao izraz duha totalitarizma.....	54
1. Totalitarnost religija i ideologija kao klica kolektivne krivice.....	54
2. Totalitarna svest o kolektivnoj krivici kao ekstremni izraz netolerancije.....	58
IV Duh trajanja kolektivne krivice.....	62
1. Dugotrajnost epiteta kolektivne krivice.....	62
2. Ko je sledeći?.....	67
ZAKLJUČNA RAZMATRANJA.....	70
LITERATURA.....	73

UVOD

Kraj XX i početak XXI veka svedoče o tome da evidentno dolazi do porasta oružanog nasilja, što za većinu država u svetu predstavlja osnovni društveni i bezbednosni problem.

Uočavamo da ljudska civilizacija i ljudsko društvo uprkos sve bržem tehnološkom razvoju i napretku ispoljava čini se, sve više nasilja, i da je tehnološki napredak samo pospešio njegovu primenu u svetu. Nasilje je obeležje modernog društva danas, možda više nego ikada.

Danas, nasilje i smrt predstavljaju sastavni deo potrošnje, a činjenice govore da ga ima sve više i njegovi oblici postaju sve impresivniji. Koliko čovekov civilizovani život zavisi od političkog nasilja toliko je postajao tesan za čovekovo nasleđeno nasilje.

Koren, odnosno geneza nasilja kao fenomena, svojstvena čoveku, svoje uporište nalazi kako u predispoziciji *homo sapiensa* za takav čin prema jedinki iste vrste, tako i u uticaju spoljašnjih faktora specijalne sredine tokom odrastanja.

“Bili smo svedoci vremena u kome se prolilo najviše ljudske krvi: Glave nam nedostaju, glavoseča imamo na pretek: Ako bi ste me upitali da u tri reči opišem XX vek, onda bez sumnje mogu reći: Vek broja, organizacija i nasilja. Ovo treće je najveće.”¹ Nameće se zaključak da nasilje predstavlja fenomen aktuelan od nastanka čovečanstva.

Savremeni svet je napredovao u odnosu na antičko doba ali i danas se ratovi vode, ljudi svakodnevno ginu, jedni dominiraju, drugi se pokoravaju. Taj napredak je najuočljiviji na tehničkom polju. Kada je čovek kao društveno biće u pitanju nije se mnogo toga promenilo. Tako je i sa pojmom kolektivne krivice koji se nije menjao od njegovog nastanka.

Kolektivna krivica kao pojava je prisutna još od prvih ljudskih zajednica i tesno je povezana sa nasiljem. U evropskoj tradiciji se prvi put pominje sa uspostavljanjem dominacije hrišćanstva.

¹ Đuro Šušnjić: *Dijalog i tolerancija*, Čigoja štampa, Beograd, 1997., str. 18

Kolektivna krivica predstavlja vid krivice otpora dominantnom mišljenju i samim tim je krivica razlikovanja. O njoj možemo govoriti kao o sve vremenoj pojavi jer dok god postoji dominacija i različitost postojaće i kolektivna krivica.

Iako je nepobitna činjenica, da od početka računanja vremena, nije zabeleženo pedeset godina mira na planeti, bez sukoba na bilo kojoj tački zemljine kugle, i da sukobe u budućnosti neće biti moguće izbeći – nužno se nameće potreba analize sveukupnih uzroka nasilja, kao jedine šanse za njihovo eventualno razumevanje, a time i svođenje sukoba na minimum.

Eskalacija nasilja najrazličitijeg oblika širom sveta poslednjih decenija, sve više doprinosi usložnjavanju odnosa među državama, kao i međunarodnih relacija, uz ne retko pooštavanje već kriznih situacija. Takođe, žarišna mesta ove vrste, neminovno karakteristično nestabilnih unutrašnjih prilika, vode sukobima i eskalaciji, kao i ispoljavanju nasilnog ponašanja jedinki i na mikro planu.

Osnovni cilj ovog rada je određenje pojma političkog nasilja u savremenoj literaturi, određenje kolektivne krivice i jasna distinkcija između kolektivne krivice i krivice (*in persona*), primeri kroz istoriju, odnos kolektivne krivice i totalitarnosti, kao i osvrt na ono što nas očekuje u budućnosti.

U tom smislu, predmet istraživanja ovog rada je „Nasilje kao uzrok stvaranja suda o kolektivnoj krivici.“ Brojni su primeri, od „kolektivne krivice jevreja“, skorijih primera „Srba kao glavnih krivaca za događaje na Balkanu 90-ih“, do „osuđivanja čitavog arapskog sveta za teroristički napad 11. septembra u Njujorku.“

Ona se danas koristi kao svojevrsno opravdanje za politiku velikih sila prema ostalim zemljama. Istina je, da je to u velikoj meri veštački pojam, gde kolektivna krivica (velikih društvenih grupa) postoji isključivo kao politički pojam i predstavlja odraz totalitarnosti društva koje poseže za njom.

„Suočavamo se sa sablasnim podacima. Svake 23 minute neko je ubijen. Svaki šesti minut neka žena je silovana. Dok traje moj govor, u ovoj državi će dvoje ljudi biti opljačkano, a još dvoje ranjeno vatrenim oružjem, probodeno nožem ili teško pretučeno. A ti su podaci i možda i dvostruko gori, budući da je manje od polovine dela nasilja prijavljeno.... Sledeće godine će

više od 18 000 građana SAD biti ubijeno, više od 3 miliona opljačkano, napadnuto ili silovano.”²

U radu koji sledi i istraživanju teme „Nasilje kao uzrok stvaranja suda o kolektivnoj krivici“ korišćene su metode analize, sinteze, indukcije, dedukcije kao i komparativna metoda.

² Žužul Miomir: *Agresivno ponašanje; Psihološka analiza*, Svečani govor povodom izbora za predsednika Američke psihološke asocijacije Max Siegel, Grafocentar, Zagreb, 1989., str. 17

I Pojam političkog nasilja

Osnovna pretpostavka kada govorimo o nasilju uopšte, pa i političkom jeste da predstavlja oblik agresije. Prema rečima profesora Simeunovića „Ono je ljudska delatnost, a sila je sredstvo, ono nije prosta upotreba sile već njen rad kao oblik ljudske delatnosti u kojoj se direktno ili indirektno koristi sila. Ono je delatnost kojom se neki čin, aktivnost, radnja ili proces otpočinju, vrše se ili zaustavljaju, održavaju ili ubrzavaju, ili se neka forma i suština stvaraju, transformišu ili razdvajaju nasuprot volji i intenciji ostvarenja interesa i zadovoljenja potreba objekta nasilja, ukoliko je svestan, odnosno nasuprot njegovoj unutrašnjoj strukturi ili zakonitosti ukoliko se ne radi o čoveku.“³

Tokom niza godina ljudi su pokušavali da sa psihološkog aspekta objasne pojam nasilja, njegovu genezu i njegov uticaj na društvo u celini. Postojanje mnogobrojnih teorija i određenja nije značajnije doprinelo smanjenju količine nasilja u svetu. Naprotiv, činjenice govore da ga ima sve više, a njegovi oblici postaju sve impresivniji.

Imajući u vidu da nasilje kao pojava datira još od perioda neorganizovanih ljudskih zajednica, a da se kao političko nasilje javlja sa organizovanim ljudskim zajednicama, kao i dimenzija ove problematike prirodno je da je kroz istoriju postojao veliki broj autora koji se bavio ovom problematikom.

³ Simeunović Dragan, *Teorija politike*, Nauka i društvo, Beograd, 2002., str. 151

1. Određenje pojma političkog nasilja u savremenoj literaturi

Koliko čovekov civilizovani život zavisi od političkog nasilja toliko je postajao tesan za čovekovo nasleđeno nasilje. Ustvari, prvi oblici socijalnog života opstajali su tako što su iskorenjivali nasilje. Još su plemena zabranjivala ubijanje plemenskih srodnika, ocenjivala i isključivala međusobnu borbu kao zločin prema rodu i plemenu. Etika i religija su u svom začetku, između ostalog, obuzdavale čovekove nasilničke strasti.⁴

Danas, možemo sa velikom sigurnošću da konstatujemo da je osnovni razlog nastanka prvih zajednica bila sigurnost njenih članova. Ta sigurnost je usko povezana sa bezbednošću a samim tim i odsustvom nasilja.

Da bi nasilje kao pojava bilo objašnjeno, odnosno njegovi psihološki aspekti, neophodno je razjasniti pojam nasilja i političkog nasilja kao jednog njegovog podskupa. Pored mnogobrojnih određenja i definicija, različite psihološke škole takođe su se bavile fenomenom uzroka. Ukoliko obratimo pažnju na Šmida, uvidećemo da je „nasilje nezakonito korišćenje fizičke snage.“⁵

Ova definicija je u skladu sa prvom asocijacijom prosečnog čoveka kada se spomene nasilje. Podrobnijom analizom odmah se uviđa da ova definicija ostavlja brojne primere nasilja izvan svog obima.

U Sovjetskoj enciklopediji se takođe nalazi jedna od definicija nasilja: „nasilje se određuje kao napad na ličnost koja se sastoji u nanošenju udaraca, povreda i drugih učinaka koji proizilaze iz primene fizičke sile.“⁶

Možemo reći da je ova definicija u skladu sa sovjetskim modusom razmišljanja. Nasilje se svodi isključivo na korišćenje fizičke sile prema pojedincu, zanemarujući ostale vidove nasilja. To su pre svega oblici koji utiču na ponašanje pojedinca i predstavljaju vid

⁴ Videti opširnije, Šaim Perelman: „*Pravo, moral i filozofija*“, Nolit, Beograd, 1983.

⁵ Gudović Zoran: „*Socio-antropološke osnove nasilja*“, „Kum“, Beograd, 1996., str.13

⁶ Isto

nasilja bez upotrebe fizičke sile. Upravo na tom polju je Sovjetski savez imao najslabije rezultate u odnosu na Zapad, kada je razvoj ofanzivnih mogućnosti u pitanju, što se može smatrati jednim od bitnih razloga raspada istočnog bloka.

U Sjedinjenim Američkim Državama je dugo godina primenjivana definicija koja pod nasiljem podrazumeva „odnos kroz koji se povređuje telo ili život osoba ili oštećuju stvari”.⁷

Sa druge strane imamo definiciju korišćenu u SAD koja nije ograničena fizičkim nasiljem kao sovjetska. Povređivati život je interesantna odrednica koja je postavljena dosta široko kako bi obuhvatila najrazličitije oblike nasilja. Na kraju je primetno i pitanje „stvari“, odnosno imovine što je u potpunoj saglasnosti sa sistemom SAD i njihovim ustavom koji svima garantuje pravo na svojinu.

U političkoj enciklopediji nasilje je „korišćenje nemirnodopskih, neodgovornih, nezakonitih, netolerantnih (ne korišćenje opštih kolektivnih mirnih i demokratskih) metoda u ostvarivanju političkih ciljeva koje zastupa i afirmiše pojedinac, grupa ili organizacija.”⁸ Ova definicija je znatno bolja od prethodnih ali ne opisuje sredstvo kojim se vrši nasilje, silu. Sve vreme se kruži sa nekim pojmovima umesto da se jasno navede sila kao sredstvo kojim se nasilje vrši.

Čovek je evidentno biće koje ubija pripadnike sopstvene vrste, uz ekstremno retke primere borbe nenasiljem poput Gandija. Različite psihološke škole su pokušale da odgovore na pitanje korena nasilja u čoveku, ili van njega. Profesor Simeunović razlikuje dve grupe teorija: Teorija uslovljenosti koje nasilje vide kao ponašanje koje nije u čovekovoj prirodi, i smatraju da čovek tek kasnije tokom života ili na osnovu ličnog iskustva i društvenih stavova uočava korisnost nasilja; Druga grupa teorija, teorije prirođenosti koje ističu da je čoveku nasilje usađeno.⁹

Navedena klasifikacija je u potpunosti na tragu shvatanja čovekove prirode. Sa jedne strane imamo antropološke optimiste koji veruju da nasilje nije urođeno i pesimiste koji misle

⁷ Videti opširnije, Simeunović Dragan, „*Političko nasilje*”, Radnička štampa, Beograd, 1989., str.16

⁸ Politička enciklopedija: Savremena administracija, Beograd, 1975., str.623

⁹ Videti opširnije o ovim teorijama: Simeunović Dragan, *Teorija politike*, Nauka i društvo, Beograd, 2002., str. 152

da je to deo svakog čoveka. U takvim situacijama najbolje se okrenuti ljudskoj istoriji, koja gotovo da ne pamti mir, i ubrzo se shvata da je malo argumenata koji potkrepljuju tvrdnju da nasilje čoveku nije urođeno. Svakako da nije *per se* u tom obliku ali je urođen aparat kojim se to nasilje vrlo lako usvaja. Naravno, ovde je reč o generalizaciji i svakako se mora napomenuti da izuzeci postoje.

Kada govorimo o nasilju, primetno je da se ono najčešće poistovećuje sa „primenom sile jačeg nad slabijim.“¹⁰

Postoje brojni primeri o nasilju jačih nad slabijim ali isto tako postoje oni koji svedoče i o upotrebi nasilja slabijih nad jačim, čime se na najbolji način opovrgava ovakvo shvatanje nasilja. Možda i najbolji primer je terorizam, i najpoznatiji slučaj napada Al kaide na Njujork 11. septembra 2000. godine gde je jedna relativno mala grupa ljudi uspela da izazove do tada neviđeno nasilje na tlu SAD, svetskog hegemonu. Sva sila kojom raspolahu SAD nije bila dovoljna da se to spreči.

Sa druge strane, Kuvačić uvodi „klasičan pojam nasilja, koji uključuje protivljenje i otpor žrtve.“¹¹ Ni ovo se ne može podvesti pod nasilje jer postoje slučajevi kada je nasilje primenjeno bez otpora ili protivljenja žrtve.

Razlozi za to mogu biti razni, na primer od ogromne razlike u odnosu snaga, kada deset huligana tuče jednog čoveka, male su šanse da će on pružiti neki otpor. Tu su i primeri ljudi koji se dobrovoljno odriču svakog otpora jer nije u skladu sa njihovim verovanjima, najčešće religijskim, a postoje i slučajevi kada kod onog nad kojim se primenjuje nasilje vlada apatija i odsustvo želje za borbu usled stalne izloženosti nasilju.

Profesor Simeunović pravi distinkciju između agresije i nasilja: „Greška je poistovećivati agresiju i nasilje jer se „agresijom ne može objasniti nasilje velikih grupa.“¹²

¹⁰ Na primer mačka beži od psa jer shvata da je fizički inferiorna, dete koje uzima igračku od drugog deteta ostavlja pravo jačeg na igračku, jača zemlja napada slabiju zbog njenih resursa, itd. Simeunović Dragan, *Teorija politike*, Nauka i društvo, Beograd, 2002., str. 150

¹¹ Kuvačić I., *Obilje i nasilje*, Zagreb, 1979., str. 23, preuzeto iz knjige *Teorija politike*, Nauka i društvo, Beograd, 2002., str. 150

¹² Simeunović Dragan, *Teorija politike*, Nauka i društvo, Beograd, 2002., str. 151

Svakako da je greška poistovećivati ih, nasilje je nešto što je od svih živih bića, svojstveno samo čoveku, za razliku od agresije, ali takođe se mora uzeti u obzir da je koren isti, a to je čovekova priroda. Samim tim, o nasilju se može govoriti kao o višem stupnju „razvoja“ agresije.

Za najadekvatniju odrednicu koja povezuje pojmove sile i nasilja uzima se definicija prof. dr Dragana Simeunovića: „nasilje nije ni prosta upotreba sile, već je njen rad kao oblik ljudske delatnosti u kojoj se direktno ili indirektno koristi sila. Ono je delatnost kojom se neki čin, aktivnost, radnja ili proces otpočinju, vrše ili zaustavljaju odnosno održavaju ili razaraju nasuprot volji i intenciji ostvarenja interesa i zadovoljenja potreba objekta nasilja ukoliko je svestan, odnosno nasuprot njegovoj unutrašnjoj (prirodnoj) strukturi ili zakonitostima ukoliko se ne radi o čoveku.“¹³

Ovo je najsveobuhvatnija definicija nasilja koja se može naći. Kada je u pitanju analiza definicije, odmah na početku ističe se da „nasilje nije prosta upotreba sile“¹⁴, u suprotnom bi značilo da svaki put kada primenimo silu u nekoj interakciji to definišemo kao nasilje.

Takođe, kaže se da je to rad što označava da je za primenu nasilja neophodno da subjekat uloži određeni napor u kontinuitetu. Kao „oblik ljudske delatnosti“¹⁵, nasilje je svojstveno ljudima i može se zaključiti da nasilja ne bi bilo da nema ljudi koji ga sprovode.

Dalje, „direktno ili indirektno korišćenje sile“¹⁶ - nekada nije potrebno upotrebiti silu, dovoljno je samo zapretiti silom, što predstavlja vid indirektnog nasilja.

¹³ Isto

¹⁴ Isto

¹⁵ Isto

¹⁶ Isto

„Nasuprot volji i intenciji ostvarenja interesa i zadovoljenja potreba objekta nasilja“¹⁷, nasilje je uvek upereno protiv objekta, bez objekta nasilja, nasilja nema i kao takvo je uvek na njegovu štetu. Ukoliko je svestan, drugim rečima ako se radi o čoveku, odnosno „nasuprot njegovoj unutrašnjoj (prirodnoj) strukturi ili zakonitostima, ukoliko se ne radi o čoveku,“¹⁸ ovaj deo pokazuje da je za razliku od subjekta nasilja, koji može biti isključivo čovek, objekat može biti i neko drugo živo ili neživo biće.

O karakteru nasilja profesor Simeunović kaže: „Karakter nasilja kao ljudske i društvene delatnosti uvek zavisi od njegove funkcije u sferi društvenih odnosa koje i samo izražava, a funkcija nasilja uvek zavisi i od vrste društvene strukture u kojoj se vrši, kao i od vrste sukoba interesa u kome ono posreduje.“¹⁹

Nasilje nije uvek isto, već varira od slučaja, do slučaja, od situacije, do situacije. Kada se kaže da zavisi od funkcije u sferi društvenih odnosa misli se na cilj koji se želi postići nasiljem. Ono zavisi od vrste društvene strukture, zavisi od okruženja u kome se primenjuje, kao i od tipa sukoba. „Svako socijalno nasilje kao praktična delatnost predstavlja i tip komunikativnog ponašanja.“²⁰ Ovaj vid komuniciranja je moguć samo kod ljudi te se stoga ograničava na socijalno nasilje.

Prinuda je klasičan tip nasilja koji odgovara ovom vidu komunikacije. „Diskrepanca na planu posedovanja materijalnih osnova nasilja, nužnost komuniciranja, a posebno svaka forma zavisnosti predstavljaju osnove prinude.“²¹

Subjekat raspolaže dovoljnim nasilničkim potencijalom da privoli objekat na vršenje određenih delatnosti u skladu sa interesima subjekta. „Ako se socijalno nasilje određuje kao oblik interakcije, onda nema nasilja bez subjekta i objekta.“²²

¹⁷ Isto

¹⁸ Isto

¹⁹ Isto

²⁰ Isto

²¹ Isto, str. 155

²² Isto, str. 151

Kada je reč o socijalnom nasilju i subjekat i objekat nasilja je čovek. Glavni razlog za izvođenje socijalnog nasilja su različiti interesi između subjekta i objekta.

Od nasilja treba razlikovati političko nasilje. „Polazeći od toga da je svako nasilje primena sile, i političko nasilje se kao jedna od pojava varijanti ukupnog društvenog nasilja, može najopštije odrediti kao direktna ili indirektna primena sile nad telom, svešću, životom, voljom ili materijalnim dobrima, stvarnog ili potencijalnog odnosno pretpostavljenog političkog protivnika. Kao dinamička društvena kategorija političko nasilje nije ništa drugo do vrsta političkog čina, odnosno aktivnosti. Dok je društveno nasilje moguće označiti kao spoj racionalnog i iracionalnog u neodređenoj srazmeri, političko nasilje je teleološka delatnost, odnosno aktivnost u kojoj svest, racionalni momenat, treba da pretežu nad iracionalnim. Budući da je političko ono je uvek svesno i nikada ne može imati atribut potpuno slepog delovanja.“²³

Prva razlika u odnosu na opštu definiciju nasilja je to što je političko nasilje, kako mu ime i kaže, nasilje u sferi politike i kao takvo je njen sastavni deo. Političko nasilje je politička aktivnost. Objekat nasilja je u ovom slučaju politički protivnik.

Još jedna od bitnih odrednica kojom se uočava razlika između nasilja i političkog nasilja je taj što u političkom nasilju, racionalno treba da prevlada iracionalno. Ključna je reč „treba“ što znači da to nije uvek slučaj. Dovoljno je pogledati političku scenu Srbije u prethodnih 20 pa i više godina, i shvatiti da se često posezalo i za nasiljem, u sferi politike, koje je bilo potpuno iracionalno.

²³ Isto, str. 152

2. Pojavni oblici i razvoj fenomena političkog nasilja u savremenom društvu

Postoji mnogo podela nasilja, od kojih će u ovom radu biti navedene one najprihvaćenije. U svojoj knjizi „Teorija politike“ profesor Simeunović nasilje deli prema sadržaju: fizičko i psihičko, prema načinu vršenja nasilja možemo razlikovati direktno i indirektno, gde posebnu pažnju treba posvetiti strukturalnom nasilju, koje označava nasilje struktura društva nad pojedincem, ako je takvo nasilje uređeno normativnim aktima i obuhvata sve u društvu onda je reč o institucionalnom nasilju. Dalje, nasilje možemo deliti i prema tome koliko imamo subjekata, od individue do kolektiva, prema rasprostranjenosti ono koje ima masovan domašaj ili punktualno, prema vremenu trajanja trenutno i dugotrajno, prema razložnosti ono koje je pažljivo pripremljeno i u afektu, racionalno i iracionalno.²⁴

Ove podela predstavljaju metodološku aparturu kojim se nasilje prepoznaje i klasifikuje u određeni pojavni oblik. Kolektivna krivica, bez nasilja, oličenog u tim pojavnim oblicima, ne bi postojala, stoga je neophodno navesti sve iz kojih ona može da se javi, pre svega složene oblike.

Prema profesoru Simeunoviću, osnovni pojavni oblici političkog nasilja su: „pretnja silom, prinuda, pritisak, psihofizičko zlostavljanje, političko ubistvo, atentat, diverzija. Složeni oblici su nasilni protesti, pobune, neredi, nemiri, terorizam, subverzija, represija, teror, ustanak i rat.“²⁵

U nastavku će biti navedene definicije osnovnih oblika nasilja iz knjige profesora Simeunovića, „Teorija politike.“ Ove definicije predstavljaju terminološki okvir rada.

Za prinudu profesor Simeunović kaže: „Prinuda kao radnja podrazumeva nasilje kao direktnu ili indirektnu upotrebu sile, putem raznovrsnih pritisaka i pretnje silom s ciljem ostvarenja interesa, intencije i volje subjekta koji prinuđuje, obično suprotnih interesa i intencijama i volji onog ko se prinuđuje.“²⁶

²⁴ Videti opširnije: Simeunović Dragan, *Teorija politike*, Nauka i društvo, Beograd, 2002., str. 155

²⁵ Isto

²⁶ Isto

Subjekat je rešen u ostvarenju svojih interesa i on to i čini bez obzira na suprotne interese objekta jer poseduje dominantnu silu, koja može a i ne mora biti primenjena. Ultimatumima kao oblik indirektnog nasilja su najčešće deo prinude. Brojni ratovi su otpočinjali ultimatumima da bi slabiji na kraju ipak morali da ispune sve zahteve i spasu sebe uništenja. Prvi zalivski rat i povlačenje Sadama Huseina iz Kuvajta je klasičan oblik prinude gde je rat ubrzo završen, a Irak je morao da ispuni sve zahteve.

Profesor Simeunović pritisak definiše: „Pritisak se javlja kao oblik nasilja onda kada se računa s interesom onoga na koga se pritisak vrši da očuva svoje identitne resurse moći, po cenu odgovarajućih ustupaka koje vode ostvarenju potreba subjekta nasilja. Cilj subjekta nije uništenje objekta već čisto zadovoljenje svojih interesa, gde subjekat ne primenjuje svoju punu silu nad objektom.“²⁷

Pritisak je na određen način specifičan vid nasilja pošto je subjekat usredsređen na svoj interes ali bez želje za uništenjem moći objekta. Ekonomske sankcije predstavljaju jedan od najpopularnijih instrumenata savremene politike kada je u pitanju sprovođenje pritiska. Sankcije kojima su izložene Severna Koreja ili Iran imaju za cilj da omekšaju vlast u tim zemljama i odvrate ih od svojih nuklearnih ambicija.

Pretnja silom je slična pritisku sa tom razlikom što je pretnja silom isključivo oblik indirektnog nasilja što kod pritiska ne mora nužno da bude slučaj. Definicija profesora Simeunovića je: „Pretnja silom je oblik indirektnog nasilja, vrši se bez direktne upotrebe sile sa ciljem realizacije odgovarajućih interesa kroz izazivanje straha od povreda fizičkog integriteta i narušavanja identiteta, ukoliko se radi npr. o državi u slučaju ne izlaženja u susret zahtevima subjekta.“²⁸

Za odličan primer pretnje silom se može uzeti raketna kriza na Kubi kada su SAD odlučile da uvedu pomorsku blokadu ka Kubi koja će se „braniti“ silom. Oni su uspešno uspeli da ostvare svoj interes, nuklearni arsenal je uklonjen sa Kube, a SSSR je očuvao svoje resurse moći i izbegnut je sukob.

²⁷ Isto, str. 156

²⁸ Isto

Prethodne oblike nasilja možemo podvesti pod jednu kategoriju čije su glavne odlike da se ređe poseže za fizičkim nasiljem i da je jedino važan interes subjekta kome nije primarno da uništi identitne resurse moći objekta.

Profesor Simeunović za mučenje kaže: „Mučenje se bazira na dve bitne činjenice: prva je da čovek nerado podnosi mučenje i druga da ne može dugo da ga podnese. Kao oblik političkog nasilja mučenje je uvek vid interpersonalnog nasilja, učestvuju minimum dve osobe, koje obuhvata niz bolnih i ponižavajućih i (za razliku od čisto sadističkog postupanja) racionalnih postupaka sistematskog psihofizičkog zlostavljanja kojim se politički protivnik želi kazniti, intenzivno poniziti ili prinuditi na davanje određenih informacija.“²⁹

Mučenje je jedan od najtežih oblika nasilja jer se objektu u kontinuitetu nanosi bol, do same granice izdržljivosti. Kroz vekove čovek je usavršavao oblike mučenja i ono je ostalo aktuelno i do danas. Primer Gvantanama svedoči da i zemlje koje su u savremenom svetu ideal demokratije pribegavaju mučenju.

„Političko ubistvo možemo najkraće definisati kao ideološki odnosno politički motivisanu potpunu i trajnu fizičku eliminaciju stvarnog potencijalnog ili pretpostavljenog političkog protivnika, kao vid sankcije zbog njegovog političkog ubeđenja ili delatnosti ali i kao preventivno delo. Političkom ubistvu se najčešće pribegava kao poslednje rešenje gde se ne vidi drugi izlaz za nalogodavca do trajne eliminacije političkog protivnika. Političko samoubistvo je vid političkog protesta i simbolički akt kome u osnovi leži težnja za samouništenjem i želja da se na drastičan način ukaže na neke odnose u datom društvu,“³⁰ kaže profesor Simeunović.

Političko ubistvo je racionalno nasilje subjekta, koji pribegava ubistvu kao poslednjoj opciji. Političko ubistvo je i svojevrsan odraz nemoći subjekta da pobedi protivnika u političkoj areni i usled toga pribegava krajnjim merama fizičke eliminacije. Politička ubistva nisu retka ali jeste istina o njihovim nalogodavcima. Za političkim ubistvima najčešće posežu pripadnici vlasti, odnosno oni koji su na višem stupnju hijerarhijske lestvice, i stoga je njihova istina uvek zakopana duboko.

²⁹ Isto

³⁰ Isto

Da bi se definisao atentat neophodno ga je uporediti sa političkim ubistvom kako bi se izbegla poistovećivanja atentata i političkog ubistva.

Atentat je u mnogo čemu sličan sa političkim ubistvom ali postoji par jasnih distinkcija koje se često previđaju. Glavne razlike su to što atentat ne mora uvek biti uspešan i završiti se smrtnim ishodom, dakle postoje neuspeli atentati. Atentat je po definiciji okrenut uvek protiv neke važne političke figure i meta atentata je najčešće pojedinac ili manja grupa. Još jedna bitna razlika je što se atentat izvršava vatrenim oružjem i eksplozivnim napravama za razliku od političkog ubistva kod koga nema ograničenja.³¹

Dakle, političko ubistvo i atentat imaju dodirnih tačaka ali se nikako ne mogu uzeti kao sinonimi.

Prvi u nizu složenih oblika političkog nasilja su neredi. Profesor Simeunović ih definiše: „Nasilni politički neredi se mogu odrediti kao forma političkog protesta koji se ispoljavaju kroz asocijalno i destruktivno, politički motivisano ponašanje grupe aktera, koje karakteriše direktna kolektivna upotreba sile sa pretežno političkim instrumentalnim i simboličkim sadržajem, širokom violento pojavnom skalom i ograničenu mogućnost uticanja na izmenu vladajuće političke strukture i obično bez bitnog uticaja na promenu društveno ekonomskog uređenja, pre svega zbog stepena organizovanosti aktera i vremena njihovog trajanja.“³²

Reč je o osnovnom slučaju složenog političkog nasilja, koje je svojim metodama, organizacijom i ciljevima prilično ograničeno kada je u pitanju doprinos promene u društvu. Reč je o kratkotrajnom nasilju grupe aktera bez ozbiljnijih političkih posledica. Sa druge strane, nemiri se zaničaju na većem nivou organizovanosti i svesti o političkim ciljevima kod učesnika.

Ističući razlike između nereda i nemira profesor Simeunović nemire objašnjava: „Osnovna odredba nemira je svest i to je ono glavno što ih izdvaja u odnosu na nered, svest učesnika o nekom društvenom problemu za čije rešenje se bore. Nemiri su takođe i

³¹ Isto

³² Isto

organizovaniji, masovniji, većeg teritorijalnog obima i predstavljaju širi pojam od nereda koji mogu biti njihov sastavni deo.³³

Primer nemira se mogao najbolje videti na ulicama Atine prethodnih godina kada se pokazalo da veliki broj građana ima svest o lošem stanju u kome se zemlja nalazi, ne prezajući ni od upotrebe nasilja. Izbori koji su usledili su smirili situaciju i vratili sistem odlučivanja u uređene tokove.

Solidarnost je takođe veoma važna jer su učesnici spremni da se zajedno izbore za svoje probleme. „Politička pobuna predstavlja vid lične, grupne ili kolektivne aktivnosti na planu suprotstavljanja oficijelnom, legalnom ili priznatom, kao i nametnutom vođstvu, odnosno upravljačkoj strukturi usled nesaglasnosti sa postojećim ili planiranim stanjem i odnosima koju karakteriše veći ili manji stepen usklađenosti akcija organizovanih učesnika u pravcu ostvarenja ciljeva koji se, prema proceni vođstva pobune, ne mogu realizovati mirnim putem, odnosno, kojima se povećavaju izgledi za pospešivanje realizacije kroz organizovano izvođenje nasilja. Pobuna sadrži mogućnost fokusiranja agresivnosti na jedan određeni objekat, ali istovremeno i mogućnost njene socijalne entropije,³⁴ kaže za pobunu profesor Simeunović.

Pobuna nije samo grupna već može biti i lična za razliku od nereda i nemira. Razlika je i što je pobuna uvek okrenuta prema nosiocima vlasti, koji se obeležavaju kao glavni krivci za trenutno stanje i što nasilje vidi kao jedini način za ostvarenje svojih ciljeva. Terorističke grupe koje za cilj imaju napadanje isključivo vrhova vlasti, pretenduju da njihova borba dobije dovoljnu podršku i preraste u pobunu i na kraju ustanak.

Terorizam se kao savremeni višedimenzionalni politički fenomen, prema profesoru Simeunoviću, može teorijski najopštije odrediti kao: „Složeni oblik organizovanog grupnog, i ređe individualnog ili institucionalnog političkog nasilja obeležen ne samo zastrašujućim brahijalno fizičkim i psihološkim, već i sofisticirano-tehnološkim metodama političke borbe kojima se obično u vreme političkih i ekonomskih kriza, a retko i u uslovima ostvarene ekonomske i političke stabilnosti jednog društva, sistematski pokušavaju ostvariti „veliki

³³ Isto

³⁴ Isto

ciljevi“ na morbidno spektakularan način, a neprimereno datim uslovima, pre svega društvenoj situaciji i istorijskim mogućnostima onih koji ga kao političku strategiju upražnjavaju. Društveno-ugrožavajući opus terorizma obuhvata pretnju silom u okviru intenzivne psihološko-propagandne delatnosti, zloupotrebu interneta u terorističke svrhe, otmice, ucene, psiho fizičko zlostavljanje, atentate, sabotaže, diverzije, samoubilačke napade, pojedinačna i masovna politička ubistva, i intenciju ispoljavanja ređe nad stvarnim i potencijalnim političkim protivnicima, a češće nad predstavnicima sistema i nevinim žrtvama.”³⁵

Događaji od 11. septembra su doprineli da pojam terorizam bude jedan od najpoznatijih i najpominjanijih pojmova u modernim društvenim naukama. Brojni teroristički napadi koji su usledili od 2001. godine do danas pokazuju da će ovaj pojam biti još dugo prisutan. Upravo iz tog razloga neophodno je tačno definisati ono protiv čega se danas skoro svi bar deklarativno bore, kako ne bi došli u situaciju da se terorizam zloupotrebljava i navodi kao razlog za dodatno nasilje.

„Represija se može definisati kao sistem legalnih prinudnih aktivnosti vladajućih,”³⁶ kaže profesor Simeunović.

Problem se javlja kada represija postane masovna i kada legalne aktivnosti nisu i legitimne, stoga svaka vlast mora biti pažljiva sa represivnim merama u suprotnom postaje totalitarna.

Sledeći vid nasilja je subverzivni i za njega profesor Simeunović kaže: „Subverzija se može definisati kao nastojanje i realizacija nastojanja maksimiziranog prodora takvih globalnih, ideoloških, ekonomskih i kulturnih obrazaca i odnosa i po ukupan profil društva bitnih društvenih i privrednih usmerenja (kao i parcijalnih poput načina vojne obuke, tržišne orijentacije) sve do načina individualnog i kolektivnog življenja (potrošački mentalitet) koji omogućavaju realizovanje strateškog cilja nosioca subverzije u odgovarajuće pore društva-

³⁵ Isto, str. 159

³⁶ Isto

objekta subverzivne penetracije. Strateški cilj svake subverzije je destabilizacija određenog društveno-političkog sistema iznutra.”³⁷

Subverziju možemo uočiti u ratovima posle Francuske revolucije, gde je duh revolucije napredovao brže nego vojska i u značajnoj meri doprineo Napoleonovom uspehu. Danas je ona jedna od popularnijih mera omekšavanja Istoka od strane Zapada, gde se Istok i dalje slabo snalazi u odbrani o čemu svedoče skorašnji primeri od Pusi rajota u Moskvi do Gugla u Kini.

U tom smislu, nametanje kolektivne krivice spolja se može smatrati i kao oblik subverzivnog delovanja.

O ustanku profesor Simeunović kaže: „Prevrat ustankom spada u najčešće korišćene načine nasilne i nelegalne smene vlasti u istoriji koji karakteriše visok stepen organizacije i široko učestvovanje masa.”³⁸

Slično kao i pobuna ustanak se organizuje protiv vlasti sa jednim ciljem, njene smene. Ustanak je masovan, direktno zavisi od narodne podrške i organizovaniji je od pobuna.

„Rat je najsloženija forma političkog nasilja, pošto nije ništa drugo do nastavak nasilnim sredstvima politike koja je započeta nenasilnim sredstvima,”³⁹ kaže profesor Simeunović.

Dešava se često i da je to nastavak politike koja se već koristila nasiljem a rat je prosta kulminacija stanja. Danas, brojni autori kada definišu mir kažu da je mir zapravo odsustvo rata, ili predah između dva rata.

Sa druge strane, prema rečima prof. dr Dragana Simeunovića, ne postoji vlast koja se u potpunosti ogradila od nasilja, jer odricanje od upotrebe ili raspolaganja silom znači negiranje same vlasti. Pojavni oblici nasilja u tom smislu, javljaju se u rasponu od delimično prikrivenog, gde se nasilje ne prikazuje eksplicitno, kroz razne vrste političkih prinuda i prisila, pa sve do masovne primene najmodernijeg naoružanja širokih razmera.

³⁷ Isto

³⁸ Isto, str. 161

³⁹ Isto

Kada je o političkom nasilju reč, „svako ko razmišlja o istoriji i politici, ne može da ne bude svestan ogromne uloge koju je nasilje oduvek imalo u ljudskim poslovima.“⁴⁰

Danas, očigledno smrt postaje sastavni deo potrošnje. Činjenica koja govori u prilog tome jeste da se u svetu nesrazmerno veća suma novca koristi za proizvodnju naoružanja nego za proučavanje mogućnosti postizanja mira.

⁴⁰ Hana Arent: „*O nasilju*“, Alexandria Press, Beograd, 2002., str. 15

II Kolektivna krivica kao artificijelni fenomen

1. Različitost krivice *in persona* od krivice kolektiviteta

Kako bismo odredili pojam kolektivne krivice, moramo prvo definisati individualnu krivicu. Kolakovski Lešek individualnu krivicu objašnjava: „kao i osećaj krivice usled zgrešenja sastavni su deo života svakog pojedinca. Još od najranijih vremena čovek je mehanizmom tabua uredio identifikaciju greha i njegovo okajanje putem sankcije koja podrazumeva i priznavanje zbog osećanja krivice. I danas „sposobnost da se oseti krivica... nije strah od osвете nego osećanje bojazni pred sopstvenom delatnošću koja je narušila svetsku harmoniju, strepnju koja dolazi posle prekršaja ne zakona nego tabua“.⁴¹

Tabu je nešto usvojeno od većine i samim tim obavezujuće za sve članove grupe, tabu postavlja okvir ponašanja unutar neke zajednice. Taj okvir ne mora uvek biti pravedan i dobar, šta više, često je bio loš. Kada pojedinac prekrši tabu javlja se taj osećaj krivice, pre svega vođen strahom od ostrakizma, iz bilo kog segmenta društvenog života. Upravo u tom strahu se može tražiti razlog ne reagovanja pojedinaca na sve loše odluke date zajednice. Čovek je socijalno biće i kao takav jedan od najvećih strahova sa kojim se suočava je da ostane sam.

Profesor Simeunović se bavio pitanjem kolektivne krivice u svojoj knjizi „Srpska kolektivna krivica.“ On sam pojam objašnjava: „Kolektivna krivica daleko je više artificijelni fenomen od individualne krivice. Sem u slučajevima postojanja zajedničke krivice, malih kolektiva, na primer kriminalnih grupa, o kolektivnoj krivici kao krivici članova utoliko se teže može govoriti što je kolektiv veći. Naravno, to isto važi i za građiranje krivice. Ipak, kolektivna krivica egzistira od pradavnih vremena i ne odnosi se samo na male kolektivitete čiji su članovi identifikovani *in persona*, nego se proteže i na tako velike društvene grupe kao što su religijske i etničke zajednice ili klase. Ustanovljavanje krivice velikih društvenih grupa,

⁴¹ Kolakovski Lešek, **Religija**, Beograd, 1987., str. 237-238 preuzeto iz knjige **Srpska kolektivna krivica**, Nolit, Beograd, 2007., str. 19

ili naprosto „opasno drugačijih“ kolektiviteta, poznaju i sve druge sredine, ali samo Evropa to poseduje kao razvijenu tradiciju.”⁴²

Složeni odnosi i borba za prevlast, Hristijanizacija, kolektivna krivica jevreja, klasna krivica, sve je to usko vezano za Evropu, kontinent sa dubokim podelama i težnjama članova za premoć u odnosu na ostale.

Pri razmatranju postojanja različitosti krivice *in persona* od krivice kolektiviteta, Karl Jaspers je ovu temu obrađivao na primeru nemačkog pitanja. Naime, on objašnjava da gotovo ceo svet osuđuje Nemačku i Nemce. „O toj krivici raspravlja se sa gnevom, užasnutošću, mržnjom i prezrenjem, zahtevaju se kazna i odmazda. U tome ne učestvuju samo pobednici, već i pojedini nemački emigranti, pa čak i građani neutralnih zemalja. Ima ljudi u Nemačkoj koji priznaju krivicu, uključujući i sopstvenu, ali i mnogih koji sebe smatraju nevinima i druge proglašavaju krivim.”⁴³

Glavni povod za pisanje Jaspers nalazi u želji da se strahote koje su se desile za vreme Drugog svetskog rata više nikad ne ponove i da se preživelim omogućí normalan život. Jaspers odlično objašnjava sve ono što su osećali Nemci posle rata i nepravdu koja im je naneta u miru, iako on to ne definiše na taj način ali oseća svu težinu te krivice.

On razlikuje u tom smislu četiri pojma krivice: „1. Krivična odgovornost: Zločini su objektivno dokaziva dela koja nesumnjivo krše zakone. Instanca je ovde sud, koji u pravnom postupku pouzdano utvrđuje činjenice i na njih primenjuje zakone. 2. Politička krivica: Do nje dovode postupci zvaničnika i građana jedne države; zbog nje ja moram snositi posledice postupaka države čijoj sam vlasti potčinjen, i u čijem se poretku odvija moje stvarno postojanje (utvrđena politička odgovornost). Svaki čovek snosi deo odgovornosti za svoju vlast. Instanca je sila i pobednikova volja, kako u unutrašnjoj, tako i u spoljnoj politici. Uspeh odlučuje. Obuzdavanje samovolje i sile manifestuje se u političkoj razboritosti koja ima u vidu dugoročne posledice, i priznavanju normi koje važe kao prirodno i međunarodno pravo.

⁴² Simeunović Dragan, **Srpska kolektivna krivica**, Nolit, Beograd, 2007., str. 20

⁴³ Jaspers Karl, **Pitanje krivice**, Fondacija Konrad Adenauer Beograd (KAS), Beograd, 2009., str. 24

3. Moralna krivica: Za postupke koje počinim kao pojedinac snosim moralnu odgovornost, kao i za sve svoje postupke, uključujući i sprovođenje političkih i vojnih odluka. Ni u jednom trenutku ne važi prosto „naređenje je naređenje“. Zločini ostaju zločini i onda kada su naređeni (mada u zavisnosti od stepena opasnosti, ucene i terora postoje olakšavajuće okolnosti), i podležu, kao i svaki drugi postupak, moralnom sudu. Instanca je sopstvena savest, i komunikacija s prijateljima i bližnjima koji u svojoj ljubavi brinu o mojoj duši.

4. Metafizička krivica: Postoji solidarnost među ljudima kao pripadnicima ljudskog roda koja svakog čini saodgovornim za svaku krivdu i nepravdu u svetu, a posebno za zločine počinjene u njegovom prisustvu ili s njegovim znanjem. Ako ne uradim sve što je u mojoj moći da ih sprečim, i sâm sam delom kriv. Ako nisam založio svoj život da sprečim ubistvo drugog, već sam stajao po strani, osećam se krivim na način koji nije ni pravno, ni politički, ni moralno adekvatno pojmljiv. To što još uvek živim nakon što se tako nešto dogodilo, tišti me kao neizbrisiva krivica. Kao pripadnici ljudskog roda, ukoliko nas srećan slučaj ne poštedi takvih situacija, dolazimo do granice na kojoj se pred nas postavlja izbor: ili bezuslovno založiti svoj život, mada bez svrhe jer izgledi za uspeh ne postoje, ili zbog nemogućnosti uspeha izabrati da se ostane u životu. Srž našeg bića upravo čini bezuslovnost koja negde među ljudima ipak postoji, na primer u slučajevima određenih počinjenih zločina ili deljenja fizičkih uslova života, najzad kao spremnost da se živi zajedno ili ne živi uopšte. No, to da nje nema u solidarnosti svih ljudi, svih građana iste države, pa ni u solidarnosti manjih grupa već da ona ostaje svedena na najužu ljudsku povezanost, u tome se sastoji krivica svakog od nas. Jedina instanca je Bog.”⁴⁴

Prethodni pasus je odličan opis pojma krivice podeljen na nekoliko smislenih celina. Krivica zasnovana na zakonskoj odgovornosti je jasna i oko njenog pojma nema većeg spora. Ostale kategorije su mnogo diskutabilnije. Politička krivica, gde Jaspers kaže da svi snosimo krivicu za politički poredak u kome učestvujemo je svakako manje jasna od zakonske odgovornosti. Postavlja se pitanje da li su i oni koji su protiv vlasti i rade na njenoj smeni takođe odgovorni. Ono što se može zaključiti da iako se govori o ovoj vrsti odgovornosti ona je svakako građuirana i različiti pojedinci snose različite odgovornosti. Dete može biti član određene zajednice ali jasno je da njegova krivica ne može postojati za političke odluke. Moralna krivica je mnogo jasnija i predstavlja vid odgovornosti koju pojedinac sa određenim

⁴⁴ Jaspers Karl, **Pitanje krivice**, Fondacija Konrad Adenauer Beograd (KAS), Beograd, 2009., str. 26-27

moralnim načelima oseća. Dakle, ovaj tip odgovornosti je isključivo lični bez mogućnosti sankcije od strane spoljašnje sredine. Kada je reč o metafizičkoj krivici Jaspers apeluje na ljudsku solidarnost, da svako ko je čovek mora da oseća krivicu za, u najširem smislu, sve što pripadnici njegove vrste urade. Uže, odnosi se na zločine koji se dogode sa znanjem ili u prisustvu pojedinca. Jaspers ističe da je poslednja granica delovanja, ugrožavanje sopstvenog života i spremnosti na vlastitu žrtvu kako bi se sprečilo određeno nasilje. To je granica do koje mnogi nisu spremni da idu, što iz straha za sopstveni život, što iz opravdanja nasilja nad žrtvom. Čovek je biće nasilja i kao takav ga često i podržava. Dakle, nikako se ne može tvrditi da će čovek uvek pokazati samilost prema objektima nasilja a još manja je verovatnoća da će pokušati nasilje da spreči, ugrožavajući sebe. Primer Nemačke to jasno i pokazuje, deo o metafizičkoj krivici je više apel na svakoga da se potruži i pokuša da se suprotstavi nasilju.

Kad ljudi ne bi nosili nikakvu metafizičku krivicu, bili bi anđeli, i preostala tri pojma krivice postala bi bespredmetna. To je ideal kome teže sve velike religije. One propagiraju život okrenut ne nasilju, miru, toleranciji, ali čovek prosto nije biće koje je do sada uspeo da dostigne taj nivo razvoja i pitanje je da li će ikada dostići.

Shvatajući da su perspektive čovečanstva za tako nešto praktično nepostojeće Jaspers kaže: „Sudbina svakog čoveka je da bude upleten u odnose moći u kojima živi. To je neizbežna krivica svih, krivica ljudskosti. Ona se potire zalaganjem za moć koja ostvaruje pravdu, ljudska prava. Odsustvo saradnje u strukturisanju odnosa moći, u borbi za moć u smislu služenja pravu, povlači sa sobom i osnovnu političku, a i moralnu krivicu. Politička krivica pretvara se u moralnu krivicu tamo gde je razoren smisao moći – ostvarivanje prava, etos i čistota sopstvenog naroda. Jer tamo gde moć ne ograničava samu sebe nastaju nasilje i teror, i u krajnjoj tački poništenje ljudskog bivstva i duše.“⁴⁵

Iz tih razloga je indiferentnost građana u politici loša. Svi pripadnici društva raspolažu sa određenom moći, način na koji će je koristiti određuje njihovu eventualnu političku krivicu. Čovek je društveno biće i kao takav nužno je da učestvuje u pitanjima vezanim za njegovu zajednicu. Sa druge strane ovo je problematičan stav u odnosu na one koji su odlučili da budu

⁴⁵ Isto, str. 28

apolitični. Da li je opravdano njih optuživati za zlodela zajednice u kojoj oni odbijaju da aktivno učestvuju? Jaspers kaže da jeste, on dakle ne dozvoljava tu vrstu izbora kada je u pitanju politički aktivizam.

„Iz načina života i moralnog ponašanja brojnih pojedinaca širih ljudskih zajednica u svakodnevnom životu nastaju određeni politički odnosi, pa tako i političke prilike. No, s druge strane, život pojedinca pretpostavlja istorijski već nastale političke prilike, ostvarene u etosu i politici njegovih predaka i omogućene situacijom u svetu. Ovde se i jedno i drugo daje u šemi suprotstavljenih mogućnosti. Prva jeste da se politički etos shvati kao princip postojanja države po kojem svi učestvuju svojom svešću, znanjem, stavovima i voljom. To je život političke slobode kao neprekidnog toka uspona i padova. Ovaj život omogućen je zadatkom i šansom saodgovornosti svih nas. Druga mogućnost jeste da prevlada otuđenost većine od politike. Tada se državna vlast ne doživljava kao nešto što se tiče pojedinca. On nije svestan svoje saodgovornosti; on posmatra, politički je neaktivan, radi i postupa u slepoj poslušnosti; pri tom ga nimalo ne muči savest zbog tog potčinjavanja niti zbog neučešća u odlukama i postupcima vlastodržaca,”⁴⁶ navodi Jaspers.

Istorija je najbolji pokazatelj da prva mogućnost nije realna i veliko je pitanje da li će ikada biti. Ni toliko često spominjana atinska demokratija nije ispunjavala ove uslove, već, naprotiv, samo je mali broj odabranih mogao da bude deo političkog etosa. Kao dobar pokazatelj možemo uzeti i smanjenu izlaznost građana na izbore u evropskim zemljama. Pored toga, može se uočiti još veći stepen nezainteresovanosti za izbore na nivou EU. Birokratski aparat postaje glomazan, a građani kao jednog od glavnih krivaca lošeg ekonomskog stanja unutar EU apostrofiraju upravo administraciju. Unutar EU postoji veliki broj izvršnih organa koji nemaju odgovarajući legitimitet u odnosu na poslove koje obavljaju. Ukoliko se nastavi ovim putem možemo očekivati da se otuđenost građana od politike poveća umesto da se smanji. Uporedo sa tim javlja se povećana zainteresovanost marginalizovanih grupa koje nisu adekvatno zastupljene u predstavničkim telima građana pa se sve češće odlučuju da svoja prava potraže nasiljem na ulicama.

⁴⁶ Isto, str. 28-29

Ne postoji mehanizam kojim bi se svi građani naterali da učestvuju u politici, a da to ostane demokratski sistem, pravo izbora im se ne može uskratiti. Čovek je biće straha, ako mu je ugrožen život pitanje je koliko daleko je spreman da ide u ostvarenju svojih prava. Isto tako čovek je komformista i ne voli rad, ako je njemu lično dobro teško da će se on zalagati za neke radikalne promene. Izuzeci postoje ali generalno govoreći, teško.

„Krivica ima posledice po ono spoljašnje, tj. po stvarno postojanje, bilo da onaj ko ih snosi to shvati ili ne, i posledice po ono unutrašnje, tj. po samosvest, ako sagledam sebe u svoj krivici. Pod pljuskom optužbi čovek se pita: ko kome sudi? Optužba ima smisla jedino ako je određena i ograničena stanovištem i predmetom, i jasna je samo ako se zna ko je tužilac i ko je optuženi,“⁴⁷ kaže Jaspers za proces suđenja.

Kroz vekove čovečanstvo je razvilo određene mehanizme kojima se ustanovljava nečija krivica. Grupu tih mehanizama danas zovemo pravni sistem. U tom sistemu neophodno je da se tačno zna ko je optužen, ko je nadležan za optužbu, odbranu i presudu. Pravosuđe je uspostavljeno kao najbolji način kojim je moguće jasno razgraničiti krivicu. Sa druge strane u svetu ne postoji nepogrešivi pravni sistem ali predstavlja najbolje moguće rešenje. Cilj svake uređene države je da se greške i propusti svedu na minimum i upravo zbog toga u svakoj zemlji postoji nekoliko instanci sudova koji su u stanju da isprave odluku niže instance. U Evropi imamo i Evropski sud za ljudska prava u Strazburu kome se građani nezadovoljni odlukom državnih sudova mogu obratiti.

Jedino krivična i politička krivica mogu da se nametnu spolja, moralna i metafizička dolaze samo iznutra. Ovde Jaspers uočava jasnu distinkciju između dve vrste krivice i dalje objašnjava:

a) „Optuženi čuje prebacivanja spolja, od sveta, ili iznutra, iz sopstvene duše. Optužbe spolja imaju smisla samo u vezi sa zločinom i političkom krivicom. One se iznose s namerom da se izdejstvuje kazna i ustanovi odgovornost. Njihova valjanost je pravna i politička, a ne moralna i metafizička. Iznutra, krivac čuje prebacivanja zbog svog moralnog nehaja i metafizičke slabosti, a ako je to izvor krivičnih dela i onih za koje je politički odgovoran,

⁴⁷ Isto

onda i u vezi s tim. Moralnu krivicu čovek može svaliti samo na sebe, ne i na druge, ili, ako je reč o drugima, samo u solidarnosti ljubavlju prožete borbe. Niko ne može moralno osuđivati drugog, osim u unutrašnjoj povezanosti – kao da osuđuje samog sebe. Samo tamo gde je drugi za mene kao ja, tu postoji bliskost koja dopušta da u slobodnoj komunikaciji postane zajedničko ono što, konačno, svako obavlja u samoći. Tvrdnja o nečijoj krivici ne može se odnositi na njegovo uverenje, već samo na određene postupke i načine ponašanja. Pri individualnom suđenju čovek pokušava da uzme u obzir uverenje i motive, ali oni se mogu istinski dosegnuti samo u onoj meri u kojoj su utvrdivi pomoću objektivnih pokazatelja kao što su, na primer, postupci i način ponašanja.”⁴⁸

U prethodnom pasusu Jaspers objašnjava krivicu koja dolazi od drugih i krivicu koja dolazi iz svesti pojedinca, dakle iznutra.

b) „Postavlja se pitanje, u kojem smislu može se suditi o kolektivu, a u kojem samo o pojedincu. Bez sumnje, ima smisla sve državljane određene države načiniti odgovornim za posledice postupka te države. Tu je reč o kolektivu. Zato je odgovornost koju im pripisujemo određena i ograničena, i ne uključuje moralno i metafizičko okrivljavanje pojedinaca. Nju snose i oni državljani koji su se suprotstavljali režimu i njegovim postupcima. Analogno, postoji odgovornost za pripadnost organizacijama, partijama, grupama. Za zločine može biti kažnjen samo pojedinac, bilo da je jedini zločinac ili je imao niz saučesnika, od kojih se svaki, po stepenu učestvovanja, a u najmanjoj meri već i zbog samog pripadanja tom društvu, poziva na odgovornost. Postoje razbojničke bande ili grupe zaverenika koje se u celini mogu okarakterisati kao zločinačke. U tom slučaju je i samo članstvo kažnjivo,”⁴⁹ Jaspers objašnjava razliku između individualne i krivice kolektiva.

Politička odgovornost je najproblematičniji deo Jaspersovog dela, proglasiti sve državljane odgovornim za postupke države kojoj pripadaju je preterano. Koja je odgovornost onih koji se bore protiv vlasti, ili grupa onih koji su neopredeljeni i ne pomažu ni jednoj od strana verujući da time čine pravu stvar. Kada govori o političkoj odgovornosti to je više apel

⁴⁸ Isto, str. 31

⁴⁹ Isto, str. 32

na ljude da učine sve u njihovoj moći kako se događaji iz Drugog svetskog rata ne bi nikada ponovili. Ideja političke odgovornosti kod Jaspersa je slična hrišćanskom mišljenju da su svi ljudi grešni ali to ne znači da oni treba da snose neke konkretne sankcije, jedina „sankcija“ je njihova savest.

Dalje Jaspers govori o kolektivnoj krivici: „Besmisleno je, međutim, okrivljavati narod u celini kao zločinački. Zločinac može biti samo pojedinac. Takođe je besmisleno narod u celini moralno optuživati. Ne postoje nekakve karakteristike naroda koje bi imao svaki pojedinačni pripadnik tog naroda. Nesumnjivo, postoje zajednice jezika, običaja i navika, porekla. No, u tim okvirima moguća je tolika diferencijacija, da ljudi koji govore istim jezikom mogu ostati strani jedni drugima kao da uopšte ne pripadaju istom narodu. Moralno može se suditi samo o pojedincu, nikad o kolektivu. Način mišljenja koji ljude gleda, karakteriše i sudi o njima kolektivno veoma je raširen. Takve karakteristike – na primer, Nemci, Rusi, Englezi – nikada nisu tačan rodni pojam pod koji se pojedinačni ljudi mogu podvesti, već tipske predstave kojima oni, manje ili više, odgovaraju. Ovo mešanje rodnog sa tipološkim predstavama odlika je kolektivnog mišljenja: Nemci, Englezi, Norvežani, Jevreji, i tako dalje *ad lib*: Frizijci, Bavarci, muškarci, žene, mladi, stari. To što se nešto uklapa u tipološku predstavu ne sme nas zavesti da mislimo da smo obuhvatili individuu ako nađemo da joj neka uopštena karakteristika odgovara.“⁵⁰

Ovde se vidi distinkcija koju pravi između stepena odgovornosti i zločina za koji navodi da može biti pripisan jedino pojedincu ili maloj grupi ljudi. Nemoguće je suditi kolektivu što nije skroz konzistentno sa konstatacijom da su svi državljani odgovorni za poteze svoje države. Jaspers povlači granicu kod odgovornosti čitavog naroda.

Upravo o odgovornosti naroda je sledeće Jaspersovo razmišljanje: „Vekovima je ovaj način mišljenja potpirivao mržnju među nacijama i grupama ljudi. Većini ljudi je, nažalost, ovaj način mišljenja prirodan, i najbezočnije ga je upotrebio upravo nacionalsocijalizam, i svojom propagandom ga utuvljivao ljudima u glavu. Više kao da nije bilo ljudi, već samo kolektiva. Narod kao celina ne postoji. Sva razgraničenja kojih se dohvatimo kako bismo ga

⁵⁰ Isto

odredili, uvek potiru činjenice. Jezik, državljanstvo, kultura, zajednička sudbina – ništa se od toga ne podudara, već se preklapa. Narod i država se ne poklapaju, kao što se ne poklapaju ni jezik i zajednička sudbina i kultura. Narod se ne može pretvoriti u pojedinca. Narod ne može herojski da izgine, ne može biti zločinac, ne može moralno ili nemoralno postupati; to mogu samo pojedini pripadnici tog naroda. Narod kao celina ne može biti ni kriv ni nevin, bilo u zakonskom, u političkom (ovde odgovorni počinioci mogu biti samo građani određene države), ili u moralnom smislu. Kategorički sud o narodu uvek je nepravedan, jer podrazumeva lažnu supstancijalizaciju i za posledicu ima potcenjivanje čoveka kao individue.”⁵¹

Teško je ispratiti Jaspersove misli, mnogo je lakše ispratiti njegove želje. On govori o krivici svakog pojedinca ali odbija da prizna krivicu naroda. Svi pojedinci su, po njemu, odgovorni, sa različitim stepenima odgovornosti ali samim tim mora osuditi narod i on to nesvesno i čini.

Jaspers se u sledećem delu dotiče i problema koji jevreji imaju kada je u pitanju kolektivna krivica. On kaže: „Svetsko mnjenje koje jednom narodu natura kolektivnu krivicu isto je ono koje milenijumima misli i govori da su jevreji krivi za raspeće. Ko su „jevreji?“ Određena grupa političkih i verskih fanatika koja je među jevrejima tog vremena imala izvesnu moć, i čija je kooperacija sa rimskim okupatorima vodila Isusovom pogubljenju. Raširenost takvog mišljenja koje je postalo razumljivost po sebi čak i u mislećih ljudi, zapanjujuće je upravo zato što je greška tako prosta i očigledna. Tu čovek kao da stoji pred nekim zidom, kao da se nijedan razlog, nijedna činjenica više ne čuju, ili se, čak i kad se čuju, bez uvažavanja smesta zaboravljaju. Kolektivna krivica jednog naroda ili jedne grupe unutar naroda ne može postojati van okvira političke odgovornosti, ni kao krivična odgovornost, ni kao moralna ili metafizička krivica.”⁵²

Odlično je primetio da kada je u pitanju kolektivna krivica kao da ni jedna činjenica ne može da promeni usvojene stavove. Upravo zbog toga boriti se protiv kolektivne krivice i

⁵¹ Isto, str. 33

⁵² Isto

pogrešne slike celog naroda je izuzetno teško. Meta borbe u tom slučaju se seli na iracionalno kod svakog pojedinca, pošto je racio čoveka teško u stanju da promeni svest o nekom kolektivu. Aludirati na iracionalno kod pojedinca je samo po sebi izuzetno težak proces i upravo zbog toga sud o kolektivnoj krivici uglavnom ne nestaje, već samo biva zamenjen. O „problemima jevreja“ će kasnije biti još reči.

c) Kao treću stavku Jaspers navodi problem sudije, on piše: „Mora postojati pravo da se okrivljuje i optužuje. Ko ima pravo da sudi? Svako ko sudi, suočen je s pitanjem s kakvom punovažnošću, s kojim ciljem i iz kojih pobuda sudi, i u kom položaju stoji spram okrivljenog. Niko ne mora priznati svetskog sudiju u pitanjima moralne i meta-fizičke krivice. Ono što je moguće u najbližoj povezanosti, nije dopušteno na distanci hladnokrvne analize. Ono što važi pred Bogom, ne važi i pred ljudima. Na zemlji nema instance koja je zastupnik Boga, bilo kao crkvena služba ili kao služba spoljnih poslova, ponajmanje kao svetsko javno mnjenje, koje se uobličava u štampi.“⁵³

Još jednom se možemo okrenuti kratkom pregledu istorije na osnovu koga se lako stiže do zaključka da su postojale zemlje koje pretenduju da budu svetske sudije i danas svakako postoje, jedina razlika je u njihovoj uspešnosti. Dokle god imamo zemlje sa imperijalnim željama imaćemo i nastojanja sa njihove strane da se nametnu kao sudije.

Pored svetskog sudije na koji pretenduje po pravilu malo nacija imamo sudije pobednike. Posle svakog završenog sukoba pobednik nameće svoje uslove i svoj način života. Oni koji nisu spremni na promene bivaju najčešće odstranjeni iz društva. To svakako ne znači potpunu aboliciju, jer kolektivna krivica zahvata svakog pripadnika poraženih bez obzira na stepen kooperacije, ali znači dobijanje dozvole za vođenje koliko toliko normalnog života.

Upavo to Jaspers navodi na primeru Nemačke: „Kada se među ljudima koji dele zajedničku sudbinu – danas među Nemcima – govori o moralnoj i meta-fizičkoj krivici pojedinaca, čovek oseća da ima pravo da prosuđuje o pobudama i vladanju onoga koji sudi: govori li on o krivici koju i sâm delom nosi ili ne, govori li iznutra ili spolja, kao neko ko teži

⁵³ Isto, str.34

rasvetljavanju samog sebe, ili kao tužilac – dakle, govori li kao bližnji koji vodi u pravcu samorasvetljavanja drugih, ili samo kao stranac u svom gnevu, kao prijatelj, ili kao neprijatelj. Samo u prvom slučaju, njegovo pravo je nesumnjivo; u drugom je ono sporno, i u svakom pojedinačnom slučaju ograničeno je na stepen njegove dobronamernosti. Kada je, pak, o političkoj i krivičnoj odgovornosti reč, svako kao građanin ima pravo da raspravlja o činjenicama i da diskutuje o svom sudu merilom jasnih pojmovnih određenja. Politička odgovornost gradira se po stepenu učestvovanja u sada načelno odbačenom režimu, u nju utvrđuju odluke pobednika kojima se mora potčiniti svako ko nakon katastrofe želi da nastavi da živi.”⁵⁴

2. Krivica razlikovanja društvenih grupa kroz istoriju

Profesor Simeunović u svom delu „Kolektivna krivica“ navodi vreme uspostavljanja kolektivne krivice. „Počeci ustanovljavanja kolektivne krivice u Evropi egzistiraju još od paganskih vremena na bazi plemenskih sukoba. Poraženo pleme nosilo je pečat kolektivne krivice koja se okajavala često doživotnim ropstvom u antičkim vremenima. U tome se Evropa nimalo ne razlikuje od drugih sredina na sličnom stepenu razvoja. Tek dominacija jedne opšte religije poput hrišćanstva uobličava specifičnost evropske tradicije kolektivne krivice. Verski raskoli, koji su ostavili snažan trag u evropskoj istoriji, civilizacijski se razvojno mogu posmatrati i kao specifičan modus izgrađivanja etničkih i posebno-religijskih identiteta, utemeljeni u kolektivnom grehu i krivici kao drastičnoj formi razlikovanja. Od tih vremena datira i sad prisutna naturalna osnova promišljanja i određivanja krivice kao krivice otpora dominantnom doživljaju i identifikovanju svetosti kao najviše, božanske moći, a time ujedno kao krivice razlikovanja,”⁵⁵ kaže profesor Simeunović.

⁵⁴ Isto, str. 34

⁵⁵ Simeunović Dragan, *Srpska kolektivna krivica*, Nolit, Beograd, 2007., str. 21-22

Pas je prema nepoznatima rezervisan i oprezan dok ih ne onjuši i ne provede malo vremena u njihovom okruženju. To je odlika svih životinja pa i ljudi. Oprezni su prema nepoznatima, neretko i agresivni dok ne procene da li predstavljaju opasnost sa tom razlikom što ljudi imaju intelektualne mogućnosti da nagone koriste za ostvarivanje svojih interesa.

Najlakše je bilo kod ljudi jedne grupe izazvati strah od različitosti, kako je čovek biće nasilja ne treba mu mnogo da na različitog odgovori nasiljem, političari su toga odlično svesni i kroz istoriju su mnogo puta koristili.

Nakon završetka Prvog svetskog rata Nemačka je ugovorom u Versaju proglašena za krivca. Na osnovu tog ugovora Nemačka je snosila posledice i bila je dužna da plaća ratnu odštetu. Naravno, koliko god je Nemačka bila odgovorna za rat nije moguće govoriti isključivo o krivici jednog naroda.

I kada nasilje prođe pobednici pripisuju krivicu poraženima za izazivanje rata, bez obzira na njihovu stvarnu krivicu. To deluje dvosmerno, prema svom narodu i narodu poražene zemlje.

Jaspers na interesantan način govori o kolektivu i mogućnostima sveopšteg zajedništva: „Sirovost kolektivnog načina mišljenja i društvenih predrasuda ne potiče naše osećanje zajedničke pripadnosti. Naposletku, iskonski kolektiv je zajedništvo svih ljudi pred Bogom. Svako se, tu i tamo, može osloboditi stega države, naroda, grupe da bi dopro do nevidljive solidarnosti ljudi kao ljudi dobre volje i ljudi u zajedničkoj krivici ljudskosti. Ipak, istorijski ostajemo vezani za bliže i uže zajedništvo bez koga bismo, izgubivši tlo pod nogama, potonuli. Svugde na svetu ljudsko suđenje i ljudska osećanja u velikoj meri rukovode se kolektivnim predstavama. Na Nemstvo, ma kakvo ono moglo biti, danas se u svetu gleda kao na nešto s čim čovek radije ne bi hteo da ima posla. Nemački jevreji u inostranstvu su kao Nemci nepoželjni, jer ih u suštini gledaju kao Nemce, a ne kao jevreje.“⁵⁶

⁵⁶ Isto, str. 58

Pričajući o oslobađanju stega države Jaspers po ko zna koji put uzlazi u neku svoju Utopiju. Jaspersu se mogu uputiti iste kritike kao i anarhistima, da su ljudi takvi kakvim ih oni zamišljaju države u ovom obliku nam svakako ne bi bile potrebne. Pitanje je samo da li Jaspers apeluje ili to zaista misli. Interesanto u prethodnom poglavlju je pitanje jevreja iz Nemačke. Da li su jevreji kao pripadnici Nemačke države odgovorni za nacizam? Prateći Jaspersovu teoriju i oni snose deo političke odgovornosti. I ako takva politička odgovornost postoji ona je toliko mala da je zanemariva. Ono što se može, jeste da se iskustvo iz Drugog svetskog rata nauči i zapamti kako bi se prvi simptomi odmah prepoznali, i stvorila mogućnost da se brže reaguje.

Kolektivna krivica je usko povezana sa ratnim stanjem i jednom sveopštom degradacijom naroda koji u ratu učestvuje. Jaspers kaže: „Po takvom kolektivnom načinu mišljenja, utvrđena politička odgovornost istovremeno se zasniva i kao kažnjavanje za moralnu krivicu. Kolektivna misao u istoriji nije retka. Varvarizam rata zahvatio je stanovništvo u celini, ono se prepušta pljački, silovanju i trgovini robljem. Pritom, poraženima sleduje i moralna osuda pobednika. Oni treba ne samo da se pokore, već i da priznaju i da se pokaju. Ko je Nemač, bio hrišćanin ili jevrejin, u duši je zao. Nasuprot takvom rasprostranjenom, ali ne i u svetu jedinstvenom mišljenju, pred nas se postavlja zahtev da razdvajanje političke odgovornosti i moralne krivice ne koristimo samo u svoju odbranu, već i da preispitamo moguću istinu sadržanu u kolektivnom načinu mišljenja.“⁵⁷

Poznato je da rat budi najgore u ljudima i da su u ratovima počinjeni neki od najstrašnijih zločina koje čovek čoveku može da uradi. U takvim okolnostima najlakše je izgubiti razum i prepustiti se gomili. Svest postaje zamućena i može se zaključiti da se stvaraju odlični uslovi za razvoj kolektivne krivice. Jedina pozitivna posledica iz svakog rata se može izvući na tragu Heraklitove filozofije gde se posle svakog rata rađa jedno novo društvo, oličeno najčešće u optimizmu i nadi.

⁵⁷ Isto

Baš kao što čovek lako krene sa sprovođenjem najstarijih vidova nasilja, isto tako sa lakoćom prihvata odrednicu o nečijoj kolektivnoj krivici. Ono što prethodi je kolektivni način mišljenja bez koga bi bilo nemoguće nametnuti krivicu.

„Mi se ne odričemo razlučivanja, ali smo ga ograničili rekavši da se ponašanje koje nas je načinilo odgovornim zasniva na ukupnim političkim prilikama koje istovremeno određuju moral pojedinca. Iz tih prilika pojedinac se ne može u potpunosti izdvojiti jer je, svesno ili nesvesno, njegov život sastavni deo tih prilika čiji uticaj on ne može izbeći čak i ako stoji u opoziciji. Ima nečega poput kolektivne moralne krivice u načinu života određenog stanovništva u kojem ja kao pojedinac učestvujem i iz kojeg izrasta politička realnost. Jer, političke prilike ne mogu se odvojiti od ukupnog načina života ljudi. Nema apsolutnog razdvajanja politike i ljudskog bivstva dok god čovek, stojeći po strani, ne zatre sebe kao pustinja. Da čitavo stanovništvo snosi posledice državnih postupaka – *quidquid delirant reges plectuntur Achivi* – predstavlja prosto empirijski fakat. Znati da si odgovoran, prvi je pokazatelj buđenja političke slobode. Ta sloboda je stvarna, a ne tek zahtev koji se spolja nameće neslobodnim ljudima, samo u onoj meri u kojoj ovo saznanje postoji i priznaje se,⁵⁸“ kaže Jaspers.

Jaspers u prethodnom pasusu sjajno objašnjava povezanost društva i pojedinca. Pojedinac će uvek imati stavove koji su pod uticajem društva čiji je član. Pitanje je samo u kojoj meri je spreman da prihvati taj modus. Jedino za nekog ko je pustinja i ne smatra se delom društva možemo reći da je u potpunosti slobodan od spoljnih stavova i razmišljanja. Ostali mogu tome da teže i od njih zavisi koliko će biti uspešni. Naravno ni ovde Jaspers ne može da pobjegne od svoje ideje vodilje ove knjige. Još jednom nam dokazuje, kako kaže „empirijski“ da je svaki član stanovništva odgovoran za državnu politiku. Empirijski je ovo potpuno netačno, deca i zaostali ljudi nikako ne mogu biti odgovorni. O odgovornosti drugih može se diskutovati, empirijski postoji, ali varira od jedva primetne do ključne.

⁵⁸ Isto

2.1. Hristijanizacija i podela Istočne i Zapadne crkve

Iako je po rečima jednog od najvećih religiologa XX veka - „Istorija bez religije samo pepeo“⁵⁹ - svet je danas postao u potpunosti svestan stepena do koga religija prožima sveukupnu civilizacijsku egzistenciju.

U prethodnom poglavlju smo videli koliko je bitno društvo, kolektiv pa samim tim i kolektivna svest u odnosu na pojedinca. Religija kao deo kolektivnog života jednog naroda svakako ima bitan uticaj na to društvo.

Verski raskoli su odgovorni za brojne ratove i sukobe, o tome svedoči i odeljak u Rečniku teorizma: „Vrlo često danas, svetska javnost ne zna – ili ne želi da prizna – da se iza plašta velike većine svih društvenih problema kriju u stvari verske i rasne razlike, razmirice i netolerancije. Iako je nasilje u ime religije počelo jos od Heroda Velikog (73-4 g. p. n. e.), svedoci smo skorašnjeg neočekivanog obrta verskog terorizma.“⁶⁰

S obzirom da je religija bila i ostala najprisutniji oblik društvene svesti koja impregnira život svakog čoveka, potpuno je razumljivo što legitiman čin odbrane i borba za slobodu jednih, za druge predstavlja nasilnički čin terora. Vizuru takvim različitostima određuju društveno-politički i religijsko-kulturološki pristupi dotičnom problemu.

Nasilje je često nalazilo svoje motive u religiji. Pojava terorizma, kao jednog od novijih vidova nasilja još jednom je pokazala sav uticaj religije na pojedince spremne na akte teroroizma. U Rečniku terorizma stoji: „Nasilje motivisano religijskim uverenjima je mnogo teže predvideti i sa njime se nositi, nego sa njegovom sekularnom podlogom i eventualnim sankcijama. Takođe, i retalijacija odnosno revanšizam čina religijskog terorizma je veoma specifična. Upravo iz razloga jer religije sintetišu u sebi esencijalne vrednosti o tome šta je dobro a šta zlo, držeći to za apsolutnu istinu. Ove činjenice su baza iz koje religijske

⁵⁹ Eliade Mirče – Citirano prema *Le monde orthodoxe, pouvoir et nation, dans la revue Geopolitique*, automne 1994., Pariz, str. 3,

⁶⁰ Thackran John Richard, „*Dictionary of Terrorism*“, Routledge, 2004., str. 221

fundamentalističke grupe crpe svoju snagu i moć. Ovo je slučaj kako sa islamom, tako i sa hrišćanstvom, hinduizmom i judaizmom. Istorija beleži da su najgnusnija, i istovremeno najlepša dela postizana u ime religija.⁶¹

Svaka religija, u svojim ekstremnim shvatanjima, propoveda apsolutnu istinu i svi koji u nju ne veruju su opasni, što je klasičan oblik netolerancije. Na osnovu ove isključivosti religija lako se dolazi do zaključka da se religije mogu koristiti za ostvarivanje političkih ciljeva i apsotrofiranje protivnika kao opasnih i drugačijih. Pre samo par vekova crkva je bila jedina institucija koja je bila odgovorna za obrazovanje naroda i propisvanje šta je dobro a šta nije. U stvaranju slike o nečijoj kolektivnoj krivici religija može da bude veoma moćan saveznik ako se iskoristi na pravi način. Brojni primeri svedoče o tome.

Profesor Simeunović navodi primer hrišćanstva: „Razlikovanje je greh jer je nepokornost. Neprihvatanje dominantnog modusa religijskog ustrojstva društva ujedno je odbijanje pokoravanja onome ko ima najveću moć u zajednici, jer da je nema, ne bi mogao ni naturati svoj religijski obrazac kao tabu. Neprihvatanje tog obrasca, odnosno otpor prema njemu, otpor je prema tabuu posle koga sledi ostrakizam ili uništenje. Apsolutna dominacija hrišćanstva kao religije Evrope (ukoliko se zanemare primeri samo marginalizacije drugih verskih grupa, poput bekstva pagana na Island) postignuta je više mačem nego što se to obično zna, i usledila je kao, mada formalnoistorijski nepobitno uspešan, civilizacijski mučan rezultat dugog i oscilatornog dosezanja identiteta diferencijacijom koja se nemalo oslanjala na nasilje. Prelazak na hrišćanstvo kao deo opšteg procesa hristijanizacije kontinenta doneće mu i dileme i laviranja između Istočne i Zapadne crkve, i mučne etape iskorenjivanja bogoumilstva, sve do savremenog odricanja od saplemenika koji su prihvatili katoličanstvo i islam, odricanja čiji je opseg od prezira do violentne akcije radi odbrane od njihovog napada i sopstvenog bratoubilaštva.“⁶²

Ovde se uočava jedna bitna stvar a to je da se otpor crkvi tumači kao otpor državi. U vreme kada su svetovne i duhovne vlasti vladale zajedno nepoštovanje jedne je povlačilo

⁶¹ Thackran John Richard, „*Dictionary of Terrorism*“, Routledge, 2004., str. 222

⁶² Simeunović Dragan, *Srpska kolektivna krivica*, Nolit, Beograd, 2007., str. 22-23

nepoštovanje druge. Religija je poslužila kao odličan način da se pomogne rastućim interesima svetovnih vlasti. Odličan primer su krstaški ratovi vođeni pod parolom hrišćanstva a pravi motivi su bili sasvim drugačiji.

Početak računanja vremena se vezuje za početak hrišćanstva, to je period od pre dve hiljade godina kada se grupa jevreja okupila oko rabina Isusa Nazarećanina. Ta činjenica je obeležila najveći deo kako hrišćanskog života tako i istorije.⁶³

Prvih hiljadu godina hrišćanstvo je bila jedinstvena religija da bi 1054. godine usledio raskol na istočnu i zapadnu crkvu. Menj Aleksandar navodi različite puteve kojim su tada krenule dve crkve: „Buduća podela istočne i zapadne crkve uslovlila je izbor samostalnih puteva razvoja, formiranje strukture crkvenog upravljanja kao i učvršćivanje principa i formi uzajamnog delovanja crkve i države.“⁶⁴

Podeli je prethodio raspad Rimskog carstva na dva dela, gde je postalo neophodno za učvršćivanje vlasti promeniti religiju shodno Zapadu, odnosno Istoku. Do tada su se dva carstva već previše udaljila i nesuglasice su narasle. Religija je to pratila i teološka pitanja koja su poslužila kao argumenti rascepa su bila više proizvod želje da do rascepa dođe. Cepanjem hrišćanstva i vlast na zapadu i istoku je stabilizovana.

Velika podela (grč. šizma) se desila 1054. godine čime je završen spor između rimskog pape Lava XIX i carigradskog patrijarha Mihajla Kerularija.

Glavna teološka pitanja zbog kojih je došlo do rascepa su, poštovanje i čuvanje kanona sa Sedam vaseljenskih sabora, za koje se zalagala Pravoslavna crkva, kojima se ne priznaje univerzalni autoritet pape i različita učenja o svetom trojstvu.

Na drugoj strani, nastala je Katolička crkva, nad kojom papa ima potpunu jurisdikciju. U hrišćanstvu postoje razne grupe sa raznim verovanjima koje se prilično razlikuju od kulture

⁶³ *Enciklopedija živih religija*, Nolit, Beograd, 2004., str. 263

⁶⁴ Menj Aleksandar, *Istorija religije*, Plato, Beograd, 2005., str. 370

do kulture i od mesta do mesta. Od vremena reformacije, hrišćanstvo se deli na tri glavne grane:

- Katolicizam: Katolička crkva — najveća od svih hrišćanskih crkava; čine je Zapadna crkva i 22 istočne katoličke crkve; ima preko milijardu krštenih ljudi;⁶⁵
- Pravoslavlje: Pravoslavna crkva — druga najveća hrišćanska crkva; čine je autokefalne i autonomne crkve; ima oko 240 miliona krštenih ljudi;⁶⁶
- Protestantizam: Ima raznih grupa i denominacija kao što su: anglikanci, luteranci, reformisti, evangelisti, harizmatici, prezviterijanci, baptisti, metodisti, anabaptisti, adventisti, kvekeri, pentekostnici ili pentekostalci itd.⁶⁷

Brojni su sukobi i ratovi, kako u Evropi tako i u svetu vođeni između pripadnika ovih religijskih grupa.

Ljudi se teško nose sa promenama i zbog toga su u konstantnom strahu od nepoznatog. Kao nešto što je postojano i uvek tu, se nalazi religija. U knjizi „Globalni terorizam“ se kaže: „Pojava nasilja pod plaštom religijskog opravdanja često se pripisuje ili smatra posledicom promena u samim društvima datih religija. Globalizacija i svetske promene uslovile su generisanje stresa i dozvolile ljudima da utočište pronađu oslanjajući se na religiju kao izvor mentalne i psihološke podrške u današnjem svetu promena. Shodno tome, „politizovana religija“ kao odgovor modernizmu vodi većoj privrženosti religijskim vrednostima, a nasilje se doživljava kao metod ili način nošenja sa promenama koje same religijske grupe doživljavaju kao uzroke tih istih, za njih - neželjenih promena.“⁶⁸

⁶⁵ *Enciklopedija živih religija*, Nolit, Beograd, 2004., str. 267

⁶⁶ Isto

⁶⁷ Isto

⁶⁸ Lutz James and Brenda, „*Global Terrorism*“, Routledge, 2004., str. 70-73

Promene religije povlače za sobom i razne druge promene čime se na kraju dolazi i do želje za promenom vlasti koja ne odgovara novim načelima datog društva. Nove vrednosti, nova vlast. Dakle, sa jedne strane elite poseduju strah od promena, a sa druge imamo pojedince koji u religiji traže upravo kanone koji nisu podložni menjanju, već istine na koje mogu uvek da se oslone. Dovođenjem u pitanje tih istina dovodi se u pitanje čitav mentalni sklop i načela određenog pojedinca.

U „Globalnom terorizmu“ se govori o tri pravca političke filozofije: „Postavlja se pitanje da li je, i koje, od tri dominantna filozofska stanovišta danas najvalidnije u pokušaju rešenja postojećih problema. Frensis Fukujama svojevremeno je obrazložio da je Zapad postigao maksimum i da iz tog razloga treba svoj sistem da nametne svima. Sa druge strane, Hantington govori o sukobu civilizacija, dok Džon Esposito upozorava da je jedini spas za svet – dijalog. Naime, godine 1993. akademska javnost širom sveta bila je prilično potrešena tezom Harvardskog profesora Semjuela Hantingtona o sudaru tj. sukobu civilizacija. Ipak, ova pretpostavka, donekle zaista ima smisla, međutim, sa druge strane, mnogima je poslužila da postojeće sukobe podignu do nivoa vulgarne eskalacije. On objašnjava da religijski zasnovan terorizam nosi sa sobom posebnu „smrtonosnost“ jer se čini da će se veliki konflikti u budućnosti pojavljivati između različitih kultura, dok velike svetske religije pomažu da se kulturno definiše dominantna civilizacija u svetu.“⁶⁹

Prethodnih dvadeset godina je najbolji argument protiv Fukujamine teorije. Zapad koliko god bio dominantan još uvek nije u stanju da globalno dominira bez problema, a pogotovo se ne može govoriti o kraju istorije. Ako uzmemo u obzir ova tri gledišta, može se lako doći do zaključka da je najbliži istini Hantington koji govori o sukobu civilizacija, i upravo je to ono što, materijalno, predstavlja najveći problem za mir u svetu.

⁶⁹ Isto

2.2. Prva trajna „kolektivna krivica“ – „krivica jevreja“

Epitet prvog „kolektivnog krivca“ su poneli jevreji. Profesor Simeunović u svojoj knjizi „Srpska kolektivna krivica“ to objašnjava: „Budući da apsolutna dominacija najčešće rađa totalitarni duh, i definitivna, odnosno apsolutna dominacija hrišćanstva, bez obzira na žestoka sporenja unutar njega, donela je i prvu „trajnu kolektivnu krivicu – krivicu jevreja“. Više nije moglo biti prolaznih pobeda i prolaznih krivica koje su proizilazile iz trenutnih poraza, ma kako oni bili masovno odrađeni. Pobeda zauvek, ustoličenje večnosti hrišćanstva tražilo je i večito poražene. Stari animoziteti su u sticaju društvenih, i reklo bi se u ne malo meri ekonomskih okolnosti, opredelili hrišćansku Evropu da utvrdi prvog trajnog kolektivnog krivca koji će svoj „greh“ okajavati u raznim etapama, na različite načine i različitim intezitetom, ali uvek u statusu trajno diferenciranog.”⁷⁰

Pretendovanje na trajnu pobedu hrišćanstva je upravo ono što je dovelo i do trajne „krivice jevreja“ kao stalno poraženih i krivih. Ipak, treba imati u vidu da je organizovano nekoliko krstaških pohoda ka muslimanskim zemljama pa muslimani nisu dobili epitet trajnih kolektivnih krivaca na način na koji su to jevreji. Možda jedna od bitnih razlika u odnosu na muslimane je to što su jevreji raspoređeni po svim zemljama Evrope, koja se smatra kolevkom hrišćanstva. Muslimana do sredine dvadesetog veka, na teritoriji Evrope nije bilo mnogo. Razlika je i što su jevreji bili blizu i običan narod je mogao brzo da prihvati stereotipe. Mnogo je teže kada nekog treba da zamišljate.

„U zapisima (jevandeljima) koji svedoče o životu Isusa, prikazuje se njegovo raspeće kao ishod sukoba sa jevrejskim vođama u vreme kada je Izrael bio pod rimskom vlašću.”⁷¹ To je prva trajna kolektivna krivica i nešto što će dalje obeležiti celokupnu istoriju odnosa ove dve religijske grupe.

Sa konstantnim rastom broja vernika hrišćanstvo je postalo najdominantnija religija čiji su pripadnici sve češće napadali jevreje koji nisu hteli da se preobraze. U Jerusalimu 70. godine n.e. obeležen je konačan raskid između hrišćana i jevreja. Netrpeljivost rane crkve

⁷⁰ Simeunović Dragan, *Srpska kolektivna krivica*, Nolit, Beograd, 2007., str. 23-24

⁷¹ *Enciklopedija živih religija*, Beograd, 2004., str. 263

prema judaizmu može se donekle shvatiti i kao proizvod njenih nastojanja da pronađe sopstveni identitet.⁷²

Pri prvom definisanju određene pojave čini se najlakše krenuti od određenja onoga što ta pojava nije. Za hrišćane je neophodno bilo da se odvoje od jevreja, kako se ne bi smatrali odmetnicima od jevrejske vere već potpuno novom religijom.

U traženju sebe, hrišćanska crkva se okrenula protiv svih onih koji nisu njen deo, gde su jevreji prvi bili na udaru. Njihova različitost i odbijanje da se preobrazе je izazivalo strah kod hrišćana koji su u judaizmu videli najveću opasnost. „Naturalna osnova promišljanja i određivanja krivice kao krivice otpora dominantnom doživljaju i identifikovanju svetosti kao najviše božanske moći a time ujedno kao krivice razlikovanja.“⁷³

Od svog nastanka do danas, religija je imala značajnu ulogu u formiranju kulturnog okvira zajednica. Hantington navodi da se vreme religija vraća i da će se budući sukobi voditi između različitih religijskih grupa, a upravo pod parolom različitosti.

Hrišćanska crkva je išla toliko daleko da je propovedala da je preživljavanje jevreja simbol odbacivanja boga i upozorenje svetu, ovo učenje je u dvadestom veku dobilo naziv „Učenje o preziru“⁷⁴.

Proglašenjem hrišćanstva za zvaničnu religiju rimskog carstva, njihov položaj se dodatno pogoršao. Jedan od novih zakona se odnosio i na zabranu sklapanja brakova između hrišćana i jevreja.

Srednji vek je obeležilo novo stradanje, Prvi krstaški rat i prolazak krstaša kroz Francusku i Nemačku je odneo na hiljade jevrejskih života. Pošto je hrišćanska crkva zabranjivala zelenaštvo, jevreji su počeli da se bave bankarskim poslovima što je podstrekivalo mržnju kod običnog naroda. Na lateranskom saboru je donesen i zakon kojim

⁷² Isto, str. 44

⁷³ Simeunović Dragan, *Srpska kolektivna krivica*, Nolit, Beograd, 2007., str. 20-25

⁷⁴ *Enciklopedija živih religija*, Beograd, 2004., str. 263

su svi Jevreji bili dužni da nose uniforme kojim su se razlikovali od ostalih. To je još više podstaklo mišljenje da su jevreji zli i različiti, i da poseduju svojstva đavola.⁷⁵

Brojne knjige su objavljene gde su jevreji prikazivani sa repovima i rogovima. Četrnaest vekova od raskola sa hrišćanstvom oni su i dalje bili proganjani, ne manjom žestinom. Potreba za dežurnim krivcem se nije smanjivala kako je vreme prolazilo, a jevreji su bili idealni za tu ulogu.

Reformacija nije donela neke novine kada je u pitanju proganjanje jevreja. Luterov antisemitizam nije ništa zaostajao za onim crkvenih otaca. Prosvetiteljstvo je donelo poboljšanje usled postepenog odvajanja crkve od države i smanjivanja uticaja crkve.

Devetnaesti i dvadeseti vek, obeleženi su integracijom jevreja u sve pore zapadnoevropskog društva ali sa ustaljenim stereotipima. Krajem devetnaestog veka počelo se sa upotrebom pojma antisemitizam, koji je do danas ostao kao pojam koji opisuje predrasude prema jevrejima.

Uvidevši da se uloga Jevreja kao kolektivnih krivaca neće nikada promeniti, Teodor Hercl pokreće inicijativu za osnivanje jevrejske države i on se smatra ocem Cionizma.

Drugi svetski rat i holokaust dokazao je da su jevreji u očima jednog dela sveta ostali neprijatelji broj jedan.

Posle svih strahota kroz koje su prošli u Drugom svetskom ratu, Jevreji 1948. godine uspevaju da dobiju svoju državu. Na račun njihove nove države koja je takođe doživljena kao veštačka, mržnja ponovo splašnja među zapadnim zemljama, ali se sa druge strane i rasplamsala kod arapskih zemalja.⁷⁶

Uspostavljanje jevrejske države mnogo toga može da kaže o budućnosti kolektivne krivice. Izrael je formiran na teritoriji okružen muslimanskim zemljama koje su izrazito neprijateljski raspoložene prema njemu. Danas se o krivici jevreja sve manje govori jer se i pažnja pomerila na neke druge. Za svoje patnje nagrađeni su državom ali sa određenom funkcijom u međunarodnim odnosima. Izrael je trenutno teg balansa kada je arapski svet u

⁷⁵ Isto

⁷⁶ Isto, str. 45

pitanju i sa svojom vojnom snagom balansira u odnosu na susede. Jedan od prvih problema za ujedinjenje arapskog sveta je upravo država Izrael. Velike migracije muslimanskog stanovništva, zabrana građenja džamija u nekim zemljama zapadne Evrope, 11. septembar, intervencije NATO predvođene SAD u poslednjih deset godina potvrđuju da se svet kreće u pravcu iznalaženja novih kolektivnih krivaca.

2.3. Klasna krivica kao kolektivna

U odnosu na vreme kada je donet Milanski edikt, kada je hrišćanstvo trebalo da učvrsti postojeći poredak, sve češće je dolazilo do razdora između crkve i države. Profesor Simeunović kaže: „S vremenom se akcenat određenja kolektivne krivice pomera sa religijskog na svetovno polje. Kolektivna krivica postaje sve više ovozemaljska i uzrokovana svetovnim razlozima. Kažnjavanje za religijsku posebnost i otpor sve više prerasta u kažnjavanje zarad ne uklapanja u koncepcije uređenja društva, a naročito za otpor onima koji u društvu politički i ekonomski dominiraju. Uz katoličku prenaplašenost insistiranja na prvobitnom grehu (*peccatum originale*) začinje se i kolektivni greh političke nečistote. Sukob crkve i države koji će se završiti uzmakom oltara pred krunom predstavlja tek početak profilisanja kolektivne kao državne, odnosno antidržavne krivice.“⁷⁷

Borba oko moći svetovnih i duhovnih vlasti je morala da eskalira, jaz između nove buržoazije koja se nije više školovala u crkvama već po univerzitetima je sve češće dovođila u pitanje crkvene dogme. Primer Magelana i brojnih drugih postepeno su doveli do gubljenja uticaja crkve.

Tipičan primer raskida sa starim poretком je primer Francuske revolucije čije posledice su se osetile i kada je u pitanju odnos crkve i države. „Francuska revolucija, koja se može objašnjavati na razne načine, bez ikakve sumnje uvodi kolektivnu *ad hoc* odmazdu za

⁷⁷ Simeunović Dragan, *Srpska kolektivna krivica*, Nolit, Beograd, 2007., str. 24-25

klasnu kao kolektivnu krivicu, koja je već u svom prvom istorijskom naletu rezultirala brojem od oko 700000 mrtvih.”⁷⁸

Jakobinci su verovali da sve svoje probleme mogu rešiti danonoćnim radom giljotine. U takvom ludilu stradali su mnogi nevini koji su prikazani kao krivci samo zato što su pripadali određenoj klasi. Ideali revolucije se spominju i danas ali nikako ne treba zaboraviti činjenicu da se i ta nova klasa služila istim sredstvima kao i njihovi prethodnici. Jakobinska diktatura je učila od enciklopedista ali je svakako učila i od inkvizicije.

Aljoša Mimica navodi značaj Francuske revolucije u raskidu dugog braka crkve i države. On kaže: „Idejne osnove antiklerikalizma⁷⁹ počivaju u prosvetiteljskom ateizmu, odnosno agnosticizmu, a prvi pokušaj praktične realizacije volterovskog poziva na obaranje crkvenog autoriteta bila je sistematska i nasilna *dehristijanizacija* u toku Francuske revolucije (1792-1793).”⁸⁰

Francuskom revolucijom na scenu stupa potpuno novi sistem vrednosti koji nije proizvod religije već novog, revolucionarnog duha koji se tada rađao u Francuskoj. Crkva koja je bila tesno povezana sa aristokratijom se našla na udaru od strane novih vlasti. Enciklopedisti dovode u pitanje crkvene istine, nauka se razvija i razbija dotadašnje dogme. Ceo sistem vrednosti se menja i postavlja ispočetka, a proizvod toga je bio ustav iz 1791. godine.

Naravno, sukob između novih vlasti i crkve je nastavio da traje i pored donošenja novog ustava. Deset godina kasnije donet je konkordat koji je počeo da se zaista primenjuje tek posle Napoleonovog pada, 1815. godine. Njime su sveštenstvu vraćene pređašnje materijalne privilegije i njihova uloga u obrazovnom sistemu. Uspostavljeni mir nije bio dugog veka i stvaranjem Treće republike donosi se Kombov zakon, 1904. godine. Njime se

⁷⁸ Oberlercher R., *1789 et les revolutions de l ere moderne*, Vouloir, Bruxells, 1989., str.54-55, preuzeto iz *Srpske kolektivne krivice*, Nolit, Beograd, 2007., str. 25

⁷⁹ Antiklerikalizam (od poznolat. *clericalis*, sveštencički). Liberalni intelektualni i politički pokret koji se, u toku XIX i XX veka, protivio pretenzijama (prvenstveno rimokatoličkog) sveštenstva da aktivno učestvuje u unutarsvetovnim, a pre svega političkim, socijalnim i obrazovnim poslovima moderne sekularne države.

⁸⁰ Dalje u tekstu videti opširnije: Aljoša Mimica, *Sociološki rečnik*, UDK: 316, Institutu za sociološka istraživanja, Filozofski fakultet, Beograd, 2002.

crkvi ponovo oduzima pravo na učestvovanje u obrazovanju u državnim školama. Ovaj potez je doveo do prekida diplomatskih odnosa sa Vatikanom.

Promena i to na svim nivoima, pa tako i na religijskom. Može se reći da je uspostavljena nova civilna religija zasnovana na vrednostima revolucije, ustavu i nauci. Hrišćani su sada bili krivci u odnosu na novu civilnu religiju, zasnovanu na ljudskim pravima.

U „Sociološkom rečniku“ aristokratija se definiše: „Sa druge strane, aristokratija u svom izvornom obliku (gr. *ἀριστοκρατία*, od *ἀριστος*, naj-bolji i *κράτειν*, zapovedati, tj. vladavina najboljih), upućuje na jedan poseban oblik državnog uređenja i, u isti mah, označava društvenu grupu (kastu, stalež, ređe klasu) koja je u toj vrsti vladavine isključivi ili bar povlašćeni pritežalac političke vlasti. Ako se u svom idealtipskom obliku aristokratsko državno uređenje javlja u istoriji srazmerno retko, aristokratija se kao društvena grupa susreće u bezmalo svim poznatim sistemima socijalne stratifikacije, bez obzira na tip političkog poretka ili kulturno-istorijske okolnosti. No, u oba svoja značenja, taj pojam uvek i posvuda – bilo da je reč o plemenskom starešinstvu, antičkoj aristokratiji, feudalnom plemstvu, renesansnom nobilitetu, pa čak i modernoj revolucionarnoj eliti – podrazumeva vlast ili pretenziju na vlast po nekom osnovu odabrane manjine čiji se politički monopol legitimira stvarnim ili umišljenim svojstvom koje većini ostalih podanika, odnosno građana, mora u načelu ostati trajno uskraćeno ili bar teško dostupno.“⁸¹

Legitimitet iz kojeg aristokrate crpe svoju političku snagu je to što predstavljaju sebe kao najbolje, samim tim i najpogodnije da vladaju. Razlozi za to mogu biti različiti i varirali su kroz istoriju od porekla, prezimena i poseda što je pravi osnov aristokratije do nekih sličnih grupa u savremenom društvu koje svoj položaj pravdaju znanjem, novcem, silom... I kada je u pitanju aristokratija za prekrentnicu možemo uzeti Francusku revoluciju, primarni aristokratski legitimitet je prestao da bude poreklo, a postao je imovina pojedinca.

Aristokratija se idealtipski pojavljuje retko ali su zato njeni drugi oblici svesvremeni i prisutni u svim društvenim uređenjima. Tako na primer u monarhiji, pored toga što je vlast najčešće u rukama jednog čoveka, monarha, aristokratija ima i dalje bitnu upravljačku i

⁸¹ Aljoša Mimica, *Sociološki rečnik*, UDK: 316, Institutu za sociološka istraživanja, Filozofski fakultet, Beograd, 2002.

savetodavnu ulogu. Aristokratija predstavlja aparat na koji se monarh oslanja i najčešće su te sprege ojačane rodbinskim vezama. Danas su monarhije u srednjovekovnom smislu izumrle. Najrasprostranjeniji vid poretka su demokratije, sistem u kome bar deklarativno može svako da učestvuje. Aristokrate su našle svoje mesto i u tom sistemu, sa tom razlikom što su aristokratski redovi sada neuporedivo prohodniji u odnosu na period od pre par vekova. Kroz istoriju se menja način legitimisanja vlasti, te nekolicine, i tehnike vladanja, ali suštinski ta nekolicina i dalje postoji. Demokratija je iznedrila samo nove tehnike kojima se pojedinci održavaju na vlasti i sa te strane nema velike razlike u odnosu na neka prošla vremena. Naravno, prilikom ovih rasprava o aristokratiji treba imati u vidu da se ovde misli na jednu novu evolutivnu aristokratiju, koja ima suštinskih veza sa prethodnim oblicima ali se opet razlikuje po načinu kojim crpi svoju političku snagu.

Interesantno je primetiti i načine promene savremenih aristokratija. Na tom polju možemo videti neke promene u odnosu na srednji vek kada su se smene ove vrste najčešće završavale nasiljem. U razvijenim demokratijama, takođe postoje male grupe moćnika ali promenom vlasti retko dolazi do nasilja, za razliku od drugih, više autoritativnih sistema. U takvim državama članovi pređašnje grupe vladajućih često bivaju proterani, zatvoreni i osuđeni za sve loše što se dešavalo do tada, bez obzira na odgovornost. Klasna krivica je odličan primer kako kolektivna krivica funkcioniše unutar jedne države.

Primer progona se može videti u Oktobarskoj revoluciji, kada su svi koji su bili bliski Romanovim platili najskuplju cenu i ne samo oni već svi koji su imali veze za tadašnjom aristokratijom. Profesor Simeunović kaže: „Kao matrica prepoznavanja krivice, ideologija sve više potiskuje religiju, što dovodi do ogoljavanja političkih interesa kao razloga određivanja kolektivne krivice. Razlozi postaju klasni, ali ostaju dovoljno i religijski i nacionalni. Tome naročito pogoduje stanje apsolutne dominacije jedne političke snage. Budući da je sledeća velika krivica bila *krivica klase*, razumljivo je što su posle Oktobarske revolucije bili krivi svi oni koji su na bilo koji način pripadali buržuaziji.”⁸²

3. Dihotomija prijatelj/neprijatelj i estetizacija

⁸² Simeunović Dragan, *Srpska kolektivna krivica*, Nolit, Beograd, 2007., str. 25-26

koja krivicu nalazi u različitosti

Kada govorimo o dihotomiji prijatelj/neprijatelj i estetizaciji koja krivicu nalazi u različitosti, a na osnovu prethodnih delova koje je ovaj rad obrađivao, upečatljiv primer predstavlja „krivica Nemaca“ koja je usledila nakon neuspeha nacističkog, političkog vođstva, u Drugom svetskom ratu, koji je ono započelo sa nerealnim ambicijama.

Profesor Simeunović je u svojoj knjizi „Srpska kolektivna krivica“ takođe analizirao „krivicu Nemaca“ i on kaže: „Biti trenutno jači, nikada ni u čemu nije apsolutna garancija za pobedu. Zato nije nova, a još manje je u istoriji nepoznata neuspešnost osvajanja sveta od strane onih koji su trenutno vojno, politički i ekonomski najjači u Evropi. Nova je bila nacistička ambicija da istovremeno unište sve kolektivne krivce – rasne, etničke i ideološke. U okviru toga religijsko razlikovanje se podrazumevalo i uključivalo najmanje u jednu od navedenih varijanti vinosti. Sa ove istorijske distance jednom mirno, celovito i kritičko rasuđivanje ne ostavlja mogućnost dileme. Nemci su izgubili rat upravo iz tog razloga, i nije ih mogla izbeći sudbina kolektivnog krivca. Bili su krivi i zato što su poraženi i zato što su pobednici nosili barjake ideologija suprotnih nacističkim. Kolektivna krivica Nemaca određena je kao mešavina krivice poraženih i ideološke krivice koju određuju dominantni politički vrhovi liberalnih i socijalističkih država. Ona se može identifikovati i kao krivica ugrožavanja harmonije koju su, svaki na svoj način, planirala oba pobednička tabora.“⁸³

Krivicu ne možemo, kao ni bilo koji drugi društveni pojam gledati izdvojeno, već u kombinaciji sa brojnim drugim pojavama se dolazi do najboljeg zaključka. Opasnost nacističke Nemačke je ovde bila dvojaka, od njene vojne moći i njene ideologije. Posle Drugog svetskog rata nemački vojni kapaciteti su bili uništeni ali je trebalo da prođe još godina kako bi se njihova ideologija pacifikovala i kako bi se osiguralo da se Drugi svetski rat nikada ne ponovi. Ne treba izgubiti iz vida da je nacistička ideologija imala svoje pobornike, negde manje, negde više, ali u svim delovima Evrope.

Na tu temu, profesor Simeunović dodaje: „Budući da tradicija kolektivne krivice u Evropi implicira kolektivne kazne u rasponu od izopštenja do iseljenja i istrebljenja, nemački

⁸³ Simeunović Dragan, *Srpska kolektivna krivica*, Nolit, Beograd, 2007., str. 26-27

narod je doživeo ono što je njegovo političko i vojno vođstvo u nešto drugačijim modalitetima sprovodilo nad onima koje je bilo u mogućnosti da kazni usled svog poimanja kolektivne krivice. Nemačka je kao zemlja rasparčana kao što je rasparčavala druge; nemački narod je nasilno iseljavan kao što je činila nemačka vojska drugima, a i genocidno ponašanje našlo je svoj pandan u često vojno nepotrebnom totalnom razaranju nemačkih gradova poput Drezdena i Manhajma, u kojima su najčešće žrtve bili žene i deca. Izmena pozicija krivca i onog koji kažnjava u roku od samo nekoliko godina pokazala je čvrstinu tradicije evropskog doživljavanja kolektivne krivice koja ne vidi nevine u „vinom“ kolektivitetu. Dokazi o vinosti i nevinosti naprosto su nepotrebni u toj vrsti tradicije. Onaj koji nadjača veruje najviše sebi i sudbinskoj predodređenosti da sudi kao da će večno suditi. U krajnjem, to nije ništa drugo do izraz civilizacijske nedozrelosti sveta nadmoći koji veruje u večitost svoje pozicije.”⁸⁴ Dakle, Nemci su odredivši nosioce kolektivne krivice u nacionalnom, verskom odnosno ideološkom smislu, jevreje, Rome i svo ne arijevsko stanovništvo na svetu – postali po završetku Drugog svetskog rata upravo kolektivno krivi i sami.

Kao što je već spomenuto u ovim napadima su ginuli svi, i oni koji nisu imali nikakve veze sa nacistima.

„Stara kolektivistička svest Evrope nije uzmakla na tom planu ni u doba dominacije individualističke ideologije liberalizma. Ratni i klasni sukobi i dalje su rađali masovne pobednike i masovne krivce. Krivci su krivi naprosto već zato što potencijalno ili stvarno ugrožavaju projekte i stanja harmonije. Šta je harmonija uvek određuju samo najjači, odnosno najmoćniji. Od vremena magijskih obreda do danas kolektivnu krivicu određivao je isključivo sam vrh piramide moći – vrač, vrh crkve ili političar. Veoma prenaplašena estetizacija politike ogleda se permanentno i na tom planu. Lepo je sve što je prijateljsko, ružno je i zlo sve što nije prijateljsko,”⁸⁵ kaže profesor Simeunović.

Harmonija je veoma bitna za bistvovanje svakog živog stvora. Pitanje harmonije koje nameću najjači je veštačko. Balans i harmonija mogu postojati i u različitostima. Odličan primer je priroda sa tako mnogo raznolikih vrsta koje žive na istom prostoru i jedini remetilački faktor je upravo čovek. Sva je prilika da je čovek osuđen na večnu disharmoniju.

⁸⁴ Simeunović Dragan, *Srpska kolektivna krivica*, Nolit, Beograd, 2007., str. 27-29

⁸⁵ Simeunović Dragan, *Srpska kolektivna krivica*, Nolit, Beograd, 2007., str. 29-30

Otelotvorenje te disharmonije navodi profesor Simeunović: „Dihotomiju prijatelj – neprijatelj samo je definisao Karl Šmit: u Evropi ona je oduvek egzistirala na bazi njene civilizacijske protivrečnosti i da je istovremeno i stvaralac najvećeg opšteg dobra i kulture, ali i najvećih društvenih sukoba koje je istorija zapisala. Estetizacija nalazi krivicu već u različitosti (religije, ideologije, rasnog i etničkog porekla, društvene pozicije, materijalnog bogatstva, posebnih političkih ciljeva i interesa). Svaka različitost koja se tumači kao suprotstavljenost mora da bude eliminsana izopštavanjem, istrebljenjem ili ukazivanjem na opasnost od takve različitosti.“⁸⁶

Vrhu piramide je mnogo lakše da prilagodi one koje vodi svom vođstvu nego da on mora da se menja. Promena je loša jer dovodi do neizvesnosti a vlast to nikad ne voli. Upravo tu se može primetiti sva važnost religije koja pruža jedan stabilan i postojan okvir, koji doprinosi predvidivom ponašanju naroda. Problem religije kako je već spomenuto što ona potencira neke apsolutne istine koje su u direktnoj koliziji sa drugim religijama. Sa druge strane vrlo je malo tolerancije za prisutne razlike. Apsolutne istine vode totalitarizmu, samim tim i sukobima.

U zavisnosti od sistema i ideologije pronalaze se različiti krivci. U knjizi *Totalitarizmi* se navodi: „Fašisti, nacisti i komunisti zajedno se okomljuju na dvostruki predmet mržnje, parlamentarnu demokratiju i snage izvan zajednice koju je ideologija sakralizirala. Ako je prva odbijana silom i mržnjom, to je stoga njeno temeljno načelo, sloboda izražavanja i sređivanja sukoba unutar javnog prostora tolerancije, sučeljava sa totalitarnim zahtevom za jedinstvom (homogena nacija, rasna zajednica, društvo bez klasa). Kako se narod, rasa ili izabrano društvo ne smeju suočiti ni sa kakvim unutrašnjim sukobom, odgovornost za disfunkciju sudbonosno pada na spolnog neprijatelja, bilo da je reč o nacionalo inorodnom elemntu (za fašizam), biološki inorodnom (za nacizam), ili o društveno inorodnom elementu (za komunizam), elementima namenjenim pravnom poništenju i fizičkoj eliminaciji sprovođenjem čistilačkog terora.“⁸⁷

⁸⁶ Isto

⁸⁷ Bruneteau Bernard, *Totalitarizmi*, Politička kultura, Zagreb, 2002., str. 34

Klaus Ofe je svojevremeno napisao da nacija kao etnička grupa postaje umesto države referentna tačka za identifikaciju i lojalnost. Međutim, kada govorimo o dihotomiji prijatelj/neprijatelj i estetizaciji koja krivicu nalazi u različitosti i različitostima, neizostavno se moramo osvrnuti na identitet i teoriju Semjuela Hantingtona o različitostima civilizacijskih krugova.

Pitanje identiteta predstavlja jednu od najpopularnijih tema savremene politike. Ovim pitanjem se posebno bavio upravo Hantington, koji važi za jedno od najvećih imena politikološke misli u dvadesetom veku. On je u analizi identiteta građana SAD zaključio da nakon Građanskog rata od 1861.-1865. godine nacionalni identitet prevladava nad ostalim tipovima identiteta. Pristizanjem velikog broja ljudi iz različitih delova sveta neophodno je bilo nešto poput vezivnog tkiva između takvih kulturnih različitosti. Ustav je bio temelj američkog „melting pota“, farza kojom je proces integracija svih doseljenika i formiranja nacionalne države označavan. Ovaj model je prema nekim teoretičarima već šezdesetih godina dvadesetog veka zapao u ozbiljnu krizu, koja je pre svega izazvana podnacionalnim, dvojno-nacionalnim i transnacionalnim identitetima. Događaji od 11. septembra pokazali su koliko je taj „lonac“ opterećen.

Hantington kaže: „Civilizacije su najveće „mi“, unutar koga se, kulturno, osećamo kao kod kuće, za razliku od svih drugih „njih“ tamo negde.”⁸⁸ One su najširi kulturni entitet i najviši stupanj kulturnog grupisanja ljudi. Civilizacije su velike zajednice čiji pripadnici imaju najčešće zajednički jezik, religiju, istoriju, običaje, institucije i osećaj pripadnosti. Hantington dobro uočava da unutar neke zemlje može biti razlika između regiona ali će njihov osećaj povezanosti i dalje prevazilaziti sve razlike između civilizacija.⁸⁹

Grupisanje je odavno počelo, sa tom razlikom što su grupe danas civilizacije. Hantington odlično uočava da na pitanje „Ko smo?“ se najlakše daje odgovor „Ko nismo.“ Ta različitost je ono što određuje čoveka pri donšenju suda ko je prijatelj ili neprijatelj. Primećuje se sličnost ponašanja kod majmuna, koji na sličan način reaguju, i na nivou čitavih civilizacija što još jednom pokazuje koliko smo svi zajedno malo odmakli u istinskom razvoju.

⁸⁸ Hantington, Semjuel. *Sukob civilizacija i preoblikovanje svjetskog poretka*, Cid, Podgorica, (2000.), str. 43

⁸⁹ Isto, str. 46

Civilizacije se mogu posmatrati i kao prirodna evolucija procesa udruživanja ljudi. Od prvih zajednica, preko država do civilizacija koje su danas najsloženiji oblik političke organizacije. Države više nisu u stanju da se samostalno odbrane od drugih kultura i pod tim pritiskom formiraju saveze.

Na Zemlji postoje 184 države koje svoje odnose uređuju shodno realističkoj teoriji međunarodnih odnosa. Saglasno toj teoriji, međunarodnom scenom vlada svojevrtni anarhizam gde svaka država jedino teži da poveća svoje resurse moći kao jedine garancije bezbednosti. On upravo polazi od realističke škole kao osnove i nadograđuje je, navodeći da moć nije jedina bitna, već se pojavljuju i drugi pojmovi vredni analize. Države reaguju na pretnje i formiraju saveze kao odgovor. Kultura, vrednosti, institucije, snažno utiču na percepcije država. Shodno tome se savezi najčešće i formiraju sa jedne strane, odnosno precipiraju se neprijatelji sa druge.⁹⁰ On je uzeo teoriju real politike i podigao je na jedan viši nivo, prilagodivši je na taj način svim potrebama XXI veka i onome što predstoji.

Tek je prošlo nešto više od 20 godina od pada Berlinskog zida, što je mali period za promene o kojima Hantington govori ali one su приметne. Zapad je i dalje glavni globalni igrač ali transferzale njegovih potencijalnih sukoba su jasne. Zapad vekovima već dominira na svetskoj sceni, podpomognut ideološkom evropcentričnom teorijom o vrednostima Zapadne civilizacije ali kao i svakoj civilizaciji mora mu doći kraj. Taj kraj će doći upravo rastom moći i kulturnom samosvešću ostatka sveta. Na jednoj strani je put sukoba sa Arapima, a sa druge sukob sa Kinom. Svesne toga, SAD ubrzano rade na povećavanju kapaciteta svoje flote na Pacifiku, pokušavajući već sad da zaustave sve eventualne kineske ekspanzionističke pretenzije. Ne treba ni otpisivati mogućnost da se EU odmetnu od SAD čime bi se snaga zapadne civilizacije ozbiljno dovela u pitanje. Rusija je i dalje prisutan igrač i proći će još dosta vremena dok se ona ne svrsta na zapadnu, hrišćansku stranu, a odgovor na to pitanje, najverovatnije leži u tome koliko će moći da održe istočnu granicu. Granica sa Kinom je gotovo nenaseljena i veoma bogata prirodnim resursima. Sve to su pokazatelji da je scenario o kome govori Hantington više nego realan.

⁹⁰ Isto, str.36

Lakmus papir kojim Hantington potkrepljuje svoju teoriju je raspad bivše Jugoslavije. On taj raspad navodi kao primer kako će se sukobi voditi, gde su sve tri strane bile podpomognute od civilizacijskih blokova kojima pripadaju. On to vidi kao tektonske ploče koje se preklapaju na jednom mestu i model nekog budućeg apokaliptičnog zemljotresa.

III Kolektivna krivica kao izraz duha totalitarizma

1. Totalitarnost religija i ideologija kao klica kolektivne krivice

„Kolektivna krivica je izraz duha totalitarizma koji ima svoju klicu u totalitetu i totalitarnosti religija, a potom i ideologija. Totalitarna svest o kolektivnoj krivici je ekstremni izraz netolerancije različitosti i konkuretnosti. Harmonija koja treba da bude postignuta, vojnom politikom ili ekonomskom, i zašto ne i kulturološkom prinudom, nije ništa drugo do izraz težnji za totalnom kontrolom i podređenošću svih tvorcima koncepata harmonije ili poredaka. Međutim, pozicija totalne nadmoći moguće je i bez totalitarizma. Da bi neko bio loš i grešan, dovoljno je da bude sabirnik nepoželjnih osobina”⁹¹, kaže profesor Simeunović.

Bitno je posebno apostrofirati da su „religija i ideologija klice totalitarizma.” One to mogu biti ali ne nužno. Sve najprihvaćenije religije, pa i ideologije, u svojim idealtipskim varijantama se zalažu za slične, a često i iste vrednosti. Nezaobilazan je njihov doprinos napretku čovečanstva, ne samo na empirijskom već i na duhovnom planu, ma koliko mali on bio. Možda bi se mogla iskoristiti analogija sa nuklearnom energijom, koja predstavlja ogroman skok u nauci i mogućnost da svi dobiju jeftinu energiju, a sa druge strane na istim principima je razvijeno jedno od najubojitijih oružja. U religiji i ideologiji leži velika moć koju je čovek najčešće koristio za ispunjenje sebičnih, partikularnih i kratkotrajnih interesa. Posledice toga su toliko strašne da se slobodno može postaviti pitanje i da li je tako mali korak razvoja vredeo cene koja je plaćena.

Totalitarizam kao oblik vladanja je prvi put viđen u prvoj polovini dvadesetog veka. Teoretičar koji je upozoravao na sličan oblik vladanja je bio Aleksis de Tokvil. Još za vreme Francuske revolucije Tokvil je bio svestan da demokratija brzo može da preraste u nešto sasvim suprotno.⁹² Prvi koji je upotrebio taj izraz (totalitarni) bio je jedan od čuvenih diktatora Benito Musolini koji je u svom programu izneo sledeće: „Naoružana partija vodi totalitarnom poretku. Partija koja totalitarno vlada nova je činjenica u istoriji. Za razliku od

⁹¹ Simeunović Dragan, *Srpska kolektivna krivica*, Nolit, Beograd, 2007., str. 30-31

⁹² Videti opširnije: Tokvil, Aleksis Klerel de, *O demokratiji u Americi*, Titograd, 1990.

liberalizma koji daje prednost slobodi pojedinaca u odnosu na državu, fašizam potvrđuje državu kao istinsku stvarnost pojedinca. On je samo za onu slobodu, koja jedino može biti ozbiljna, za slobodu države i pojedinca u državi. Za fašizam je sve u državi i ne postoji ništa humano ili spiritualno, a još manje ima vrednosti izvan države. U tom smislu fašizam je totalitaran i fašistička država je sinteza i jedinstvo svih vrednosti, te tumači, vlada i razvija život naroda.⁹³

Robert Konkvest je dao jednu od boljih definicija totalitarizma. On ga definiše kao politički sistem gde ne postoje granice sprovođenja državnog autoriteta i gde država teži da kontroliše svaki aspekt javnog i privatnog života. Odlika totalitarnih režima je teror koji predstavlja glavni instrument vladavine. Kontrola svih aspekata života, od ekonomije do privatne sfere (porodice) gde oni koji dovedu u pitanje takvu vlast budu na najstrašnji način kažnjeni. Strah je ono što sve drži poslušne i garantuje opstanak sistema.

Klasični totalitarni režimi su nastali u Italiji, fašistički za vreme vladavine Musolinija, u Nemačkoj za vreme vladavine Nacista i u Rusiji za vreme Staljina. Ono što je zajedničko za ove zemlje je kriza u kojoj su one bile pre uvođenja totalitarnog režima vlasti. Italija i Nemačka nezadovoljne ishodom Prvog svetskog rata, sa velikim ekonomskim poteškoćama su bile više nego pogodne za njegov razvoj. Mussolini i Hitler su nudili jednostavna rešenja za krizu i garantovali da će podići svoje zemlje na zasluženi nivo. Na osnovu takve politike nije im bilo teško da legalnim putem dođu na vlast, uz podršku naroda. Staljinova Rusija je nešto drugačiji primer, i zato što se radi o potpuno drugoj ideologiji zasnovanoj na komunizmu. Rusija je takođe prolazila kroz velike probleme ali za razliku od fašista i nacista Staljin je protivnike video u svom narodu i ljudima koji ga okružuju. Posle Drugog svetskog rata došlo je do nezapamćenih zločina prema milionima ljudi koji su završili u sibirskim zatvorima neretko bez ijednog valjanog razloga.

Za Karla Fridriha i Zbignjeva Bžežinskog totalitarni režimi moraju da poseduju sledeće: 1. ideologiju 2. jednu vladajuću partiju kojom upravlja jedan čovek (diktator) 3.

⁹³ Mussolini, Benito, *Doktrina fašizma*, Firenca, 1939., str.12-13

Policiju zaduženu za sprovođenje terora 4. Monopol u komunikacijama 5. Monopol nad oružjem u toj državi 6. Kontrolu nad ekonomijom.⁹⁴

Oni još navode da pojedinačno ovi faktori ne moraju da znače da je neka zemlja totalitarna. Tako na primer skoro svaka država poseduje monopol nad oružjem na svojoj teritoriji pa je to ne čini totalitarnom, primer Britanije posle Drugog svetskog rata koja je imala čak tri faktora i nije bila totalitarni ni polu totalitarni sistem.

Ideologija je od posebne važnosti za ovaj rad jer ona predstavlja jedan od najvažnijih argumenata za opravdanje nametanja kolektivne krivice. Ideologija se predstavlja kao nešto što je sveto i kao takvo iznad pojedinca, partije i države. Legitimisanje nasilja prema onima koji su pretnja vlasti se čini pod parolom borbe za ideologiju i protiv onih koji joj stoje na putu. Taj sistem verovanja koji je usađen kod građana je ono što ih tera da smatraju kako su lično ugroženi, jer taj određeni pojedinac ili grupa osporava njihove sisteme verovanja. Na taj način i građani podržavaju represivne mere jer su doveli u pitanje sve u šta oni veruju i što im je sveto. Princip straha od različitog je ono što se eksplatiše do maksimuma, pošto je to ujedno i najlakši način za medije da plasiraju narodu priču o određenoj krivici. Naravno, najčešće je reč o nekim sasvim drugim razlozima diktatora koji u tzv. neprijateljima vidi jedino opasnost po sebe. Od mikro nivoa pojedinca pa do čitavih naroda i civilizacija sistem je isti. Nacisti su označili jevreje kao glavne krivce za sve loše što im se desilo, kao ljude koji predstavljaju najveću opasnost nemačkom načinu života, na osnovu toga nije bilo teško mobilisati Nemce za podršku zločinima nad jevrejima. Na tragu Jaspersa, ovde se može govoriti o krivici onih koji su podržavali takvu politiku, ali treba imati u vidu da mnogi jednostavno nisu raspolagali adekvatnim informacijama već samo onim što je servirala nacistička propaganda. Njihova krivica je što nisu prozreli celu priču ali i tu se postavlja pitanje da li su raspolagali dovoljnim znanjem i intelektualnim mogućnostima da sami dođu do istine. Oni koji su znali i razumeli politiku koju je vodio Hitler, a nisu uradili ništa da je zaustave ili još gore ako su bili njen deo su jedini koji mogu da snose krivicu.

⁹⁴ Friedrich, Carl J. and Bzeinski, Zbigniew K., *Totalitarizam Dictatorship and Autocracy*, Cambridge, 1956., str. 9-10

Pošto su mnogi moderni „totalitarni“ lideri pokušali da religiju podrede državi, moderni totalitarizam se može smatrati „političkom religijom“. Istina je da su svi moderni fašistički i komunistički diktatori pokušali da legitimišu svoju vladavinu uz pomoć određenih kvazi religijskih sredstava. Oko Musolinija, Hitlera, kao i Staljina i Maoa, stvarao se, slikovito rečeno, kult vođe. Iako ni jedan od njih nije obožavan kao bog ili ukinuo bilo koju religiju. Institucije tradicionalne crkve su uništene pre svega u Sovjetskom savezu i Kini, dok su njihovi predstavnici i sledbenici žestoko progonjeni.

Totalitarizam za Hanu Arent nije samo novi oblik uređenja već je potpuni sunovrat zapadnog načina života. Totalitarizam je predstavljao odraz svega lošeg u modernizmu. Tema njenog rada su bile uporedne analize Staljinove Rusije i Hitlerove Nemačke kao dva najbolja primera.

Vrednosti i ideologije devetnaestog veka same po sebi nisu totalitarne, i mada su rasizam i komunizam postali ključne ideologije dvadesetog veka, oni u na čelu nisu bili ništa „totalitarniji“ od drugih; ispostavilo se, naime, da su elementi iskustva na kojima su se oni prvobitno zasnivali – borba između rasa za vladavinu nad celim svetom, odnosno borba između klasa za političku moć – politički značajniji nego elementi iskustva drugih ideologija. U tom smislu pobeda razisma i komunizma nad svim drugim izmima bila je rešena i pre nego što su totalitarni pokreti prihvatili ove ideologije. S druge strane, sve ideologije sadrže totalitarne crte, ali one u potpunosti dolaze do izražaja tek u totalitarnim pokretima, što stvara varljiv utisak da su samo rasizam i komunizam totalitarni. Pre se može reći da se prava priroda svih ideologija otkrila tek u ulozi koju ideologija igra u aparatu totalitarne dominacije.⁹⁵

Religija je od nastanka hrišćanstva pa sve do Francuske revolucije bila dominantni sistem vrednosti i u tom smislu preteča ideologiji. Vladari srednjeg veka su težili da povećaju svoje posede i moć, što se podudaralo sa željama religija da prošire svoju sferu uticaja i povećaju broj vernika, u tom smislu su bili prirodni savznici. Svako ko je osporavo jednu ili drugu vrstu vlasti je bio neprijatelj. Jednom kada bi prihvatili religiju, ljudi bi lakše prihvatili

⁹⁵ Arent H., *Izvori totalitarizma*, Feministička izdavačka kuća 94, Beograd, 1998., str. 478

i svetovnu vlast. Važno je uspostaviti harmoniju (dominaciju) i odličan instrument je religija. Krstaški ratovi su odličan primer pokušaja pokrštavanja muslimana sa ciljem dominacije zapadne Evrope na tlu Bliskog istoka. Proganjanje jevreja o čemu je već bilo reči, inkvizicija, sve su to istorijske činjenice koje svedoče o opasnosti različitosti.

Hantington takođe navodi važnost religija gde kaže, da su u velikoj meri glavne civilizacije u istoriji bile blisko povezane sa velikim svetskim religijama, a narodi koji dele etničko poreklo i jezik, ali se razlikuju u religiji, mogu se međusobno klati, kako se to dešava u Libanu, bivšoj Jugoslaviji i na Podkontinentu.⁹⁶ Od svih objektivnih elemenata koji definišu civilizacije, obično je najvažnija religija...

I ako se mislilo da je vreme religija prošlo, događaji u poslednjoj deceniji svedoče suprotno. Zaostravanje odnosa između hrišćana i muslimana, pojava verskog fundamentalizma nam pokazuje da još jednom dolazi vreme religijskih sukoba.

2. Totalitarna svest o kolektivnoj krivici kao ekstremni izraz netolerancije

Prema svemu do sada izloženom, možemo reći da u totalitarnim religijama, ideologijama, sistemima, kolektivna krivica je gotovo uvek ne samo prisutna, već i nužna i podrazumevajuća.

Profesor Jerotić, navodi opasnost različitosti: „Totalitarna svest o kolektivnoj krivici predstavlja ekstremni vid netolerancije. Sa druge strane opet, ekstremna netolerancija uslovljava i ispoljavanje agresivnosti. Tipična je i za čoveka i za životinju agresivnost prema onima koji su upadljivi. Tako, na primer, ukoliko se među majmunima tipa rezusa rodi jedan koji je potpuno beo ili sasvim drukčije boje, ukoliko ostali rođaci nisu upadljivo agresivni prema njemu, izbegavaju ga, zapostavljaju i u prirodi najverovatnije ne zaštićuju od neprijatelja. Ovo važi i za neke druge životinjske vrste. Svi znamo da se kod većine ljudi

⁹⁶ Hantington, Semjuel. *Sukob civilizacija i preoblikovanje svjetskog poretka*, Cid, Podgorica, (2000.), str. 39-41

javlja agresija prema svakom ponašanju drugoga koje odstupa od norme, uključujući i bolest drugoga. „Ko ima neku manu ne mora da brine za sprdnju.“ Malo ko izdrži da se ne smeje mucavcima. Ovo je samo drugi vid agresivnosti životinje kod kojih je svaka bolesna ili povređena jedinka iste vrste predmet pojačane agresije. Ogovaranje, intrige, interesovanje za privatni život drugog i onog što je u njemu upadljivo, vest u novinama - samo su ponavljanje prinude agresivnosti prema upadljivom.”⁹⁷

Čovek jeste na višem stupnju razvoja od ostalih životinja ali ne treba zaboraviti da to nije toliko koliko se nekada čini. Bez obzira na sav napredak koji je čovek postigao, to je i dalje krhko i na jači spoljni pritisak će ispoljiti sve životinjske nagone koje civilizacija uspeva da kontroliše. Sa slamanjem određenih pravila, sistema vrednosti, čovek ostaje ogoljen bez onoga što ga izdava u životinjskom carstvu i kao takav se njemu vraća, kao najagresivnije biće na Zemlji. Gustav Le Bon je taj vid ponašanja ljudi objasnio svojim radom o gomilama.

Le bon definiše gomile: „Poznaju samo priproste i krajnje osećaje; mišljenja, ideje i verovanja, što su im sugerisana, prihvataju ili otklanjaju one u celini, pa ih smatraju kao apsolutne istine ili jednako apsolutne zablude. Ovako se uvek događa s verovanjima, koja su putem sugestije determinisana, mesto da su nastala putem razmišljanja. Svako zna, kako su religiozna verovanja netolerantna i kako despotski gospodare dušama. Nemajući nikakve sumnje o onom, što smatra istinom ili zabudom, a poznavajući u drugu ruku jasan pojam o svojoj snazi, gomila je autoritativna kao i netolerantna. Pojedinaac može trpeti, da mu se protivreči i da se s njim raspravlja, no gomila to nikad ne podnosi. Na javnim skupštinama primaju se najblaža protivrečenja sa strane govornika s besnom vikom i žestokim uvredama, iza kojih brzo slede dela i ako govornik ostane pri svome, ubrzo će biti bačen na polje. Da nije straha od prisutnoga izaslanika oblasti, gomila bi izmrcvarila govornika, koji joj protivreči.”⁹⁸

U gomili je čovek kao u čoporu, još agresivniji i snažniji. Argument sile je sasvim dovoljan i ako neko izrazi drugačije mišljenje osetiće svu snagu gomile. Totalitarna vlast počiva na istim principima kao Le Bonova gomila.

⁹⁷ Jerotić Vladeta, *Čovek i njegov identitet*, I deo, SANU, 2000., str. 17-18

⁹⁸ Gustav Le Bon, *Psihologija gomila*, Narodna knjižica, Zagreb, 1920., str. 30

Hana Arent pravi jasnu razliku između ideologije i totalitarizma. Ona navodi da je Staljin konstantno menjao kurs partije i da je svakom promenom bio sve dalji od glavnih ideja marksizma. Sa druge strane, Hitler nikada nije imao ozbiljan politički program, za koji ona kaže, da je zasnovan na šarlatanskom ekonomskom programu koji je pre svega za cilj imao da povrati nadu kod ljudi. Da bi totalitarizam trijumfovao, mora doći do potpune dehumanizacije čoveka i njegove izolovanosti. Neophodno je čoveka svesti na pukog pojedinca, bez prijatelja, bez rodbine i porodice kako bi bio što podložniji kontroli.⁹⁹

Savremeni teoretičari kao jednu od glavnih komponenti totalitarizma vide ideologiju. Kao što je u prethodnom poglavlju navedeno, iz pisanja Hane Arent, ideologija sama po sebi nije totalitarna. Da bi jedno društvo postalo totalitarno potreban je ceo društveni sistem kome je glavni cilj da uništi čoveka iznutra. Šta više, i ideologije koje se pretežno vezuju za demokratske poretke vrlo lako mogu da skliznu u totalitarizam. Brojni primeri gde zemlje Zapadnog sveta teže sve čvršćoj kontroli svojih građana nam svedoči upravo o tome.

Ideologija ne doprinosi razvoju totalitarizma *per se*. Potrebno je napraviti jasnu distinkciju sa ideologijom u ekstremnom smislu. Baš kao što ni religije ne dozvoljavaju drugačija viđenja sveta do njihovog tako i pobornici ideologija neretko zastrane ne dozvoljavajući različito mišljenje. Onog trenutka kada se ljudi počnu svrstavati u grupe i snositi određene sankcije zavisno u koju ideologiju veruju ili ne onda se može govoriti o totalitarnom režimu.

Interesantno je da se u literaturi građani totalitarnih država najšećće prikazuju kao automatizovani roboti, otuđeni pojedinci sa malim ili nikakvim pravima. Sa druge strane država je svemoćna i u značajnoj meri kontroliše živote građana. Da bi ostvarila kontrolu država se ne lišava ni jednog instrumenta ma koliko on bio moralno problematičan, poput raznih prisiljavanja, ucenjivanja, uskraćivanja prava. Razvija se centralizam i guši svako oprečno mišljenje, pravni poredak se urušava, negiraju se individue. Naravno, da bi neka država bila totalitarna nije neophodno da ispunjava sve ove uslove. Treći rajh je do kraja bio pravna država ali nikako se ne može reći da nije bio totalitaran. U savremenom svetu možemo

⁹⁹Arent H. , *Izvori totalitarizma*, Feministička izdavačka kuća 94, Beograd, 1998., str. 332-334

videti da se mnogi od ovih simptoma javljaju i u zemljama Zapada, koje važe za demokratske režime. Obesmišljavanje pojedinca, antropološki pesimizam kod vladajućih struktura, razvijanja najsavremenijih načina kontrole odličan su pokazatelj u kom smeru se svi zajedno krećemo. Sve više se čini da su sistemi upravljanja prilagođeni da zauzdaju savremenog čoveka, za koga je pitanje da li je slobodniji u odnosu na par vekova unazad.

Totalitarni režimi kakve smo mogli da vidimo u dvadesetom veku su najčešće bile države u kojoj je jedna partija (jedna ideologija) imala svu vlast. Svi su morali da veruju u jednu dogmu a oni koji to nisu hteli bivali su odstranjeni iz društva.

Pojedinac postaje deo totala, skupa, celine, gomile, naroda i kao takav je prihvatljiv, deo je „nas“. Sa druge strane ako određena individua odbija da se uklopi u određenu grupu brzo dobija epitet neprijatelja. Kada su osnovni ljudski instinkti u pitanju koji se lako ispoljavaju u vremenima krize i totalitarnim režimima stvar je vrlo jednostavna ili si sa nama ili protiv nas. Svako ko nije deo grupe je potencijalna opasnost.

IV Duh trajanja kolektivne krivice

1. Dugotrajnost epiteta kolektivne krivice

O dugotrajnosti epiteta kolektivne krivice profesor Simeunović kaže: „Na delu je i transfer krivice. Stari krivci su uvek bili i biće aktivni u hajci na nove, jer, po njihovom uverenju, to spira njihovu krivicu i vodi je ka distribuciji na što više subjekata. Nije li se, na primer i kolektivna krivica informbiroovaca na Golom otoku pretvarala u pokajnički dokaz transfera veće krivice upravo putem linča novopridošlih zatvorenika čija je krivica još bila velika i neokrnjena pokajanjem i hajkom na druge?“¹⁰⁰

Nikola Samardžić odlično definiše funkciju prošlosti u politici. „Prošlost je moćna. Ali njena moć počiva na zaboravu autentičnih kodova istorije, ili na njihovom postupnom utilitarnom preobražaju. Tumačenje prošlosti genotipom sopstvenog vremena otvara mesta manipulacijama kojima se činjenice prilagođavaju potrebama budućnosti, i u svakom smislu se relativizuju. Prošlost je neiscrpno nadahnuće porukama koje ispunjavaju strahom ili mržnjom. Ona, u tom smislu, osporava saznavni proces istorije. Sećanje koje se ugrađuje u arhitekturu usmenog predanja i pseudonaučne tradicije ubedljivije je od tumačenja nauke, teško dostupnih, nerazumljivih ili nedovoljno privlačnih. Nauka, ako ništa drugo, nije sklona da povlađuje sopstvenom vremenu. Politička svrha izmišlja, ali se na njih oslanja, tradicije, masovnu kulturu i kolektivne mentalitete.“¹⁰¹

Prošlost je instrument u politici, način na koji će se koristiti zavisi od kursa koji vlast zacrti da se određena država kreće. Kako je odlično primetio Napoleon, u jednoj svojevrsnoj generalizaciji, „istorija je samo gomila laži oko koje su se pobednici složili.“ Istorija se definiše u skladu sa interesima najmoćnijih, na isti način se može govoriti i o kolektivnoj krivici. Primer Francuske revolucije je dobar, sa jedne strane ona je bila pobuna velikog dela naroda, praćena do tada ne zabeleženim nasiljem a sa druge strane to je početak jednog novog doba i nove politike koja se bar trudi da svoj temelj ima u pravima čoveka koja su jednaka za

¹⁰⁰ Simeunović Dragan, *Srpska kolektivna krivica*, Nolit, Beograd, 2007., str.58-59

¹⁰¹ Videti opširnije: Samardžić Nikola, *Poreklo zločina*, predavanje na skupu istoričara u Osijeku, Danas, 10. 10.2005., Pešcanik.net, <http://pescanik.net/2005/10/poreklo-zlocina/>, preuzeto 28. aprila 2012. godine

sve. Mit o Francuskoj revoluciji se zasniva na pravu na slobodu i napredak. Sa druge strane stiče se utisak da su mnogi zaboravili te osnovne vrednosti revolucije kako u Evropi tako i u Francuskoj ali to već nije tema ovog rada.

Upravo o tome svedoči deo iz Samardžićevog teksta, „Nedoslednost ili ograničeni dometi prevladavanja prošlosti dodatno su relativizovani novim potrebama. Kako su se istočno evropska društva otvarala, a svedočanstva i podaci postajali dostupniji, nametala se i mogućnost, i potreba, preispitivanja nasleđa levog totalitarizma. Prošlost je trebalo razmatrati i u perspektivi nastavka i intenziviranja evropskih integracija, i, uopšte, postavki novog izgleda međunarodnih odnosa. U međuvremenu, kao da je marginalizovan kontinuitet antifašizma koji je imao nezgodan politički prizvuk, ne samo u kontekstu nemačkog ujedinjenja. Za dubinsko suočavanje nije bilo dovoljno vremena niti unutrašnjih snaga. Postnacistička Evropa ionako nije bila moguća bez utilitarnog, gotovo sporazumnog potiskivanja. Suočavanje s holokaustom kretalo se usporeno, i ono je pripalo naknadnim generacijama. Vili Brant se žrtvama holokausta poklonio dve decenije, i više, posle otkrića Aušvica i ostalih mehanizama holokausta. Na Zapadu je samo razmatranje komunističkih zločina teško probijalo otpor političke korektnosti koju je nametala dominantna leva inteligencija. Verovatno je odocneo i Solženicinov Gulag. Emocije su, u novim društvima, budili samo retki dokumentarni snimci. Boljševički i, potom, Staljinov teror, i zbivanja sa one strane gvozdene zavesе, sve je to, do kraja osamdesetih, ostalo pod velom tajne ili, u najboljem slučaju, neverice. Bile su očigledne samo neke od neposrednih posledica. Hana Arent je kod zapadnih Nemaca otkrila i izvesnu sentimentalnost tokom suđenja Ajhmanu. Mada su, opet, ponekad bili dovoljno rečiti arhivi tajnih službi.”¹⁰²

Sovjetski savez je nestao i normalno je bilo da na površinu isplivaju sve prljavštine. Vidi se da je i gospodin Samardžić pomalo pod uticajem pobedničkih snaga. Upravo „Gulag” koji spominje je bio uvod u sve što će se desiti. Već sredinom osamdesetih se moglo predosetiti da SSSR gubi korak. Odjednom, posle pada „gvozdene zavesе” sve izlazi na površinu, što je bio odličan način da se pobeda zapadnih sila ne dovede ni jednog trenutka u pitanje. Sam duh naroda istočnog bloka je valjalo slomiti i ubediti ljude u svu pogubnost tog

¹⁰² Videti opširnije: Samardžić Nikola, *Poreklo zločina*, predavanje na skupu istoričara u Osijeku, Danas, 10. 10.2005., Peščanik.net, <http://pescanik.net/2005/10/poreklo-zlocina/>, preuzeto 28. aprila 2012. godine

sistema. Nikako ne treba tvrditi da zločina nije bilo, al nepristrasan posmatrač mora uvideti i zločine na drugoj strani koji su vešto gurnuti pod tepih. Od Drezdena, do Iraka preko Vikiliksa, primetan je *modus operandi* Zapada za koga se nikako ne može tvrditi da je bezgrešan.

Raspadom istočnog bloka, raspala se i Jugoslavija sa tom razlikom što je u ovom slučaju izbio krvavi rat. Što se istorije tiče, desilo se isto. Sve što je godinama sklanjano od očiju javnosti isplivalo je na površinu. Rukovodstvima je bilo neophodno što više argumenata za podršku novoj secesionističkoj politici.

Samardžić na tom tragu kaže: „Prevladavanje totalitarizma, koji se smatrao mekanim i dovoljno tolerantnim, a možda i upravo zbog toga, u drugoj Jugoslaviji zamenjeno je krivotvorenjem istorije i etničkom homogenizacijom. Politički pluralizam, i to je bio jedan od paradoksa, doprineo je nestajanju ideologije koju je zamenila kultura sećanja i evolucija političkih mitova i stereotipa. Takve okolnosti doprinele su pojavi autoritarnih ličnosti. Relativizacija demokratskih i individualnih vrednosti, ruralna stuktura i imovinska neravnoteža regiona i društvenih slojeva, sve je išlo naruku opstanku nomenklature. Dovedene su u pitanje vrednosti antifašizma i etničke tolerancije. Obesmišljena je ideja monarhije. Poruke su bile duboke i ubedljive, gotovo arhetipske. Novi nacionalizmi posmatrali su se sa one druge, suparničke strane, takođe u kontekstu novih stereotipa. Zvanična Srbija je Hrvatsku i Hrvate vezivala za rimokatolički i germanski ekspanzionizam, sa asocijacijama na međunarodne odnose koji su se uspostavljali, pola veka ranije, oko sila Osovine. Tome je naročito doprinela zvanična podrška Vatikana, Nemačke i Austrije hrvatskom osamostaljenju. Isto tako, Bošnjaci, potom i kosovski Albanci, postali su deo zamišljene tzv. zelene transferzale, islamskog fundamentalizma i terorizma. Srbi su, za one druge, simbol militarizma, istočnjačke despotije i zločinačkog boljševizma, kontinuiteta ruske autarhije od carističkog doba, preko Lenjina i Staljina, do Putina.“¹⁰³

Jugoslavija je primer kako upravo instrument istorije može da se vrati kao bumerang. Od nastanka druge Jugoslavije težilo se stvaranju zajedništva na temljima antifašizma i narodno oslobodilačke borbe. Komunizam je bio supstitucija za religije a vernici su bili

¹⁰³ Videti opširnije: Samardžić Nikola, *Poreklo zločina*, predavanje na skupu istoričara u Osijeku, Danas, 10. 10.2005., Pešcanik.net, <http://pescanik.net/2005/10/poreklo-zlocina/>, preuzeto 28. aprila 2012. godine

Jugosloveni. Istorija sama po sebi nije dovoljna ali je svakako bitna u održanju svake države. Kada je došlo do raspada, iz brojnih razloga, istorija koja je bila značajno modifikovana kako bi se Jugoslavija učvrstila posle Drugog svetskog rata, je dobila potpuno drugu ulogu od strane elita. To je bila uloga pronalaženja razloga za raspad i nasilje koji su sprovedeni.

To su bile godine u kojima se istorija pisala, kao i uvek, od strane pobednika, Srbija je izvukla deblji kraj i u celom svetu je prikazana kao glavni krivac za raspad Jugoslavije. Mit o Srbima kao lošim momcima je bio neophodan Zapadu za legitimitet njihove politike.

O dugotrajnosti kolektivne krivice profesor Simeunović kaže: „Ako je za utehu nevoljnim i nevinim nosiocima kolektivne krivice koji su se, bez obzira na svoj individualni politički angažman, kolektivno, sve sa potomcima obreli na listi „neprijatelja“, činjenica je, mada su kazne razorne i prividno večite, da one ipak nemaju apsolutno destruktivni učinak. Ako su jevreji postali nedodirljivi, ako buržoazija opet vlada nadživlevši revoluciju, ako su Nemci ponovo najveća sila Evrope, ni Srbima se u budućnosti ne mora pisati toliko loše ukoliko uspeju da izvuku pouke iz svog i tuđih primera, i žig krivice s vremenom pretvore u istorijski često profiatbilnu prednost žigosanih.“¹⁰⁴

Kod profesora Simeunovića se može primetiti optimizam kada su u pitanju šanse Srba da prevaziđu epitet krivaca. Taj optimizam se bazira na iskustvima nekih drugih. Sa druge strane mora se imati u vidu da su jevreji sve vreme imali svest o svojim problemima i jedini način svog opstanka su videli u svom jedinstvu. Nemci kao narod sa tradicionalno jakom disciplinom su takođe ubrzo uspeali da se vrate na mapu najmoćnijih zemalja sveta, što ih je opet stavilo u položaj jedne od najomraženijih nacija u Evropi. Problem sa Srbijom je što ona nema te preduslove koje su mogli imati Jevreji ili Nemci, pre svega gledano u širem smislu, ne uzimajući u obzir samo pitanje krivice. Ono što je Srbe uvek izdvajalo od ostalih je prkosni duh, za koji, može se slobodno reći, da nestaje u prethodnim decenijama. Svedoci smo i jedne sveopšte krize identiteta Srba i raspolućenost zemlje po pitanju pravca kojim treba da se nastavi. Sve to navodi na zaključak da kada je reč o dugotrajnosti krivice Srba, može se govoriti sa daleko većim „optimizmom“ u odnosu na šanse da se Srbija vrati krugovima moći kojima je nekada pripadala.

¹⁰⁴ Simeunović Dragan, *Srpska kolektivna krivica*, Nolit, Beograd, 2007., str. 59

O tom prkosu svedoči i odeljak iz intervjuja profesora Simeunovića: „Na primer Srbi su već bili krivi kada je Gavrilo Princip ubio Ferdinanda. Ta krivica se produbila u Drugom svetskom ratu. Bilo kakvo narušavanje harmonije doprinosi osećanju nečije krivice. Srbi su to iskusili kada su se u Drugom svetskom ratu izdvojili posebnošću slobode u celoj okupiranoj Evropi. To je podrazumevalo da su više krivi od drugih. U vremenu opšte pokornosti svako insistiranje na slobodi je neka vrsta krivice. Kasnije smo bili posvećeni pogrešnoj ideologiji, vezivali se za pogrešne saveznike... Danas smo skloni da optužimo sve jevreje za izdaju Hrista, iako današnji jevreji nemaju ništa sa događajima od pre 2.000 godina? Decenijama smo optuživali sve Nemce da su genocidan narod, ali šta su Nemci rođeni šezdesetih ili sedamdesetih mogli imati sa nacističkom ideologijom? Sada istu sudbinu doživljavaju Srbi. Naša kazna za kolektivnu krivicu je raznorodna - mešavina onoga što su iskusili drugi narodi. Tu su iseljavanja, istrebljivanja, oduzimanje prava na progres, rasparčavanje, izolovanost, prokazanost, žigosanost...”¹⁰⁵

Prethodnih godina se stiče utisak da Srbi nisu u stanju da se podignu na način na koji su to uradile neke druge nacije u prošlosti. Naravno, treba istaći da nije bilo ni neke podrške sa strane, već je Srbija bila prepuštena sama sebi, za razliku od posleratne Nemačke, Japana ili Južne Koreje.

Pre svega se može govoriti o politici SAD i EU prema Srbiji gde se se ne ostavlja ni malo prostora da Srbija sačuva dostojanstvo, već joj se nameću uslov za uslovom i svaki vodi daljoj destabilizaciji. Stiče se utisak da zemlje Zapada nisu do kraja svesne uloge koju Srbija ima na Balkanu, jer i pored veoma lošeg stanja u kome se nalazi ona je još uvek ključni faktor bezbednosti regiona i kao takva zaslužuje mnogo više poštovanja.

¹⁰⁵ Intervju: Mićević I.: Simeunović Dragan: *Žig za pojedinca*, Večernje novosti, <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.69.html:194339-Zig-za-pojedinca>

2.Ko je sledeći?

Profesor Samardžić o vremenu budućnosti kaže: „Posledice neoslobođanja od zločina su univerzalne. Nikad se ne zna koja će zajednica postati, u budućnosti, naredna žrtva. Poštovanje bezbednosti i prava manjina jedini su siguran uslov blagostanja većine. Varvarstvo se utiskuje u kodove kolektiva i njihovih kultura. Varvarstvo, samo po sebi, nosi klice sopstvenog uništenja. Savremeno varvarstvo je u manipulaciji kojom se žrtve i marginalne zajednice žigošu pod optužbom da manipulišu nesrećom iz prošlosti. Varvarstvo je i u pokušaju zatvaranja tema. (Detlef Klausen, Granice prosvetiteljstva). Relativizacija zatire neugodne simbole (Aušvic, Jasenovac, Vukovar, Srebrenica). Poruke zločina su ionako zatamnjene opštim pojmovima genocida i holokausta. Zloupotrebljava se sama nauka koja se prilagođava ideologiji, politici, svetu medija, komunikacija, slobodnog tržišta ili zabave, ali istovremeno pokazuje težnje da prezire teme koje su aktuelne, koje pokreću mediji. I mada je priroda savremenog saznanja uklonila barijere istorijske distance, istorija je ostala nesklona tumačenju sopstvenog vremena.“¹⁰⁶

Frensis Fukujama je smatrao da je padom Berlinskog zida i pobede SAD u Hladnom ratu prošlo vreme nasilja i da je istorija kakvu je do tada svet poznao završena. U svetu bez nasilja ne postoji potreba ni za kolektivnom krivicom ali vreme je bilo to koje je na najbolji način diskreditovalo Fukojaminu teoriju. Početak devedesetih godina je obeležio raspad Jugoslavije koja je, kako kaže Hantington, bila poligon za buduće sukobe civilizacija, „sukob civilizacija“ na malom prostoru Bosne, sadrži obrise sledećeg Svetskog rata koji će, po njemu, ako ga bude, biti rat između civilizacija. Promenom ustava 1974. godine i zapadanjem Jugoslavije u sve težu ekonomsku krizu došlo je i do sve glasnijih zahteva za samostalnost republika. Kulturne razlike koje su vekovima postojale i koje su za vreme komunističke vlasti gurane u stranu počele su da izlaze na videlo. Početak rata u SFRJ je pokazao da i pored više decenijiskih napora da se stvori nova kultura koja će se izdići iznad pojedinačnih kultura republika, i težnje da se stvori jugoslovenska nacija je došlo do totalnog kraha takvog koncepta. Za rat koji je počeo najmanje spremna je bila Srbija sa Crnom Gorom.

¹⁰⁶ Videti opširnije: Samardžić Nikola, *Poreklo zločina*, predavanje na skupu istoričara u Osijeku, Danas, 10. 10.2005., Pešcanik.net, <http://pescanik.net/2005/10/poreklo-zlocina/>, preuzeto 28. aprila 2012. godine

O kampanji koja je prethodila ratu, opis se može pronaći u Političkoj istoriji: „Beskrupulozna, dobro pripremljena i finansirana kampanja u medijima, na radiju, televiziji i štampi, protiv „komunističke“ Srbije i Crne Gore puna podmetanja, falsifikata i poluistina, imala je u procesu secesije jugoslovenskih republika izuzetnu ulogu, jer je prihvaćena na Zapadu i stalno usmeravala svetsko javno mnjenje protiv ostatka Jugoslavije. Za takav medijski rat Srbija i Crna Gora nisu bile pripremljene, pa se često dešavalo da su lažne optužbe dugo figurisale kao istina.“¹⁰⁷

Slika o Srbima kao jednim krivcima je ostala i služila kao opravdanje za politiku zapadnih sila i posle Dejtona. Bombardovanje Jugoslavije 1999. godine od strane NATO je pokazalo da se i posle pet godina nije mnogo promenilo i da su Srbi i dalje dežurni krivci, s tim što je sada medijska kampanja bila još jača protiv Jugoslavije. Napadom 2001. godine na Njujork stvari se menjaju i u prvi plan izlazi Al Kaida čime Srbi prestaju da budu dežurni krivci broj jedan.

Noam Čomski kaže da je to prvi put da je SAD zaista napadnuta od 1812. godine. Mnogi komentatori su spominjali analogiju sa Perl Harborom, što je pogrešno. Vojne baze koje su napadnute 7. Decembra 1941. godine su bile kolonije. SAD su Havaje zvale teritorija a zapravo je bilo reč o koloniji, gde tlo SAD nije bilo nijednog momenta ugroženo.¹⁰⁸

Kao odgovor na 11. septembar SAD su napale Afganistan, zemlju iz koje dolaze talibani, da bi svega par godina posle napali i Irak pod optužbom da Sadam Husein raspolaže oružjem za masovno uništenje. Ova dva rata su obeležila promenu klime u SAD kada su u pitanju Arapi uopšte. Američki mediji su u značajnoj meri doprineli stvaranju netolerantne klime, za Arape u svetu, kao i za one na teritoriji SAD, čime je u značajnoj meri ugrožena njihova bezbednost. Brojni su pimeri napada na pripadnike arapske populacije u SAD. Sve to je bilo u službi zvanične politike koja je napala Afganistan pa onda i Irak, na osnovu, možda se može reći, jedne opšte histerije koja je odlično poslužila za ostvarenje nekih drugih interesa.

¹⁰⁷ Žarko Gudac, Miroslav Đorđević, Politička istorija, Beograd, 2000., str. 265

¹⁰⁸ Noam Chomsky, 9-11, New York: Seven Stories Press, 2001., str. 11-12

Danas smo svedoci novih dešavanja na severu Afrike, naseljenom pretežno stanovništvom muslimanske veroispovesti, koju je zahvatila velika kriza rezultujući revolucijama u najuticajnijim zemljama tog dela sveta. Napad na Libiju je pokazao da vreme ratova svakako nije prošlo. Dok se piše ovaj rad rasplamsava se nasilje i na tlu Sirije, gde sada već bukti građanski rat a o intervenciji NATO se uveliko govori kao opciji. Stalno zaoštavanje odnosa sa Iranom nam pokazuje da nismo daleko od još jedne vojne intervencije koja svakako neće biti mali zalogaj, bez obzira na silu kojom SAD i saveznici budu raspolagali.

Može se primetiti da su Arapi sa sigurnošću preuzeli štafetu kolektivnih krivaca i da bar za sada nema naznaka njene predaje nekom drugom. Na pitanje ko je sledeći može se jedino odgovoriti detaljnom analizom spoljno političkih odnosa u svetu, a čak ni tada se o tome ne može govoriti sa sigurnošću. Ostaje tako da čekamo, a vreme će pokazati.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Političko nasilje i kolektivna krivica su tesno povezani pojmovi i može se konstatovati da dok postoji nasilje u svetu postojaće i kolektivna krivica. Evolucija nasilja kroz istoriju, napredak u razvoju oružja nam govori da kada je u pitanju postizanje mira na globalnom nivou čovečanstvo je još veoma daleko od toga i prognoze su sumorne. Samo kada se pogledaju pojavni oblici nasilja od kojih su mnogi nastali u prethodna dva veka jasno se vidi da je čovek po svojoj prirodi nasilan. Nije teško sa prethodnih strana izvesti zaključak da ni princip kolektivne krivice nigde ne ide.

Kolektivna krivica je veštački pojam koji je nametnut iz straha od nečega stranog, različitog, nepokornog. Ovo za posledicu ima opravdanje nasilja od strane subjekta, ne samo prema pojedincima, već prema svim članovima određenog kolektiva. Samo nametanje kolektivne krivice je svojevrsan oblik indirektnog nasilja protiv svakog pojedinca, člana okrivljenog društva. Već je navedeno da se ne može govoriti o krivici kolektiviteta, osim možda o vrsti moralne odgovornosti koju oseća svaki pojedinac. Krivica različitosti i straha od nepoznatog obeležili su neke od najpoznatijih primera. Primer hristijanizacije, odnos crkve prema nevernicima, svedoči u prilog tome. Svaki ne hrišćanin je bio potencijalni neprijatelj i morao je biti pokršten. Krivica jevreja, koja je opstala dve hiljade godina, svedoči o trajanju tog epiteta. Sekularizacija i prosvetiteljstvo, Francuska revolucija, sve su to primeri koji pokazuju jasnu distinkciju između dve grupe, gde pobednička strana neselektivno upire prstom u svakog pripadnika poraženih. Nacionalizam je samo još jedno od sredstava kojim je moguće nametnuti kolektivnu krivicu, da bi znali ko smo, prvo moramo da znamo šta nismo.

„Slično istoričarima, i političari se služe sećanjima. Oni nameću viziju svoje spoljne politike ne samo u obliku apela za shvatanjem nacionalnog interesa, nego i u obliku političkih saopštenja koja iskazuju određene vizije istorijske pravde ili nepravde. To nigde nije tako upadljivo kao u srednjoj Evropi, etnički izmešanom prostoru, u kojem su ratovi, revolucije i promene državnih granica uvek bili povezani sa istorijski obrazloženim pravima. Javne debate oko istorije, rasprave oko odgovarajućih oblika sećanja i otuda izvedeno političko delanje i

manifestacije treba pre svega posmatrati kao procese konkurentskog tumačenja prošlog sa stanovišta političkih odnosa moći,¹⁰⁹ kaže profesor Kuljić.

Hantington je celu priču podigao na jedan viši nivo, nivo civilizacija, tako da danas umesto pojedinačnih krivaca imamo čitave civilizacije.

Ideologije koje su bile aktuelne početkom dvadesetog veka su trenutno u opadanju, sve je manje važno ko kojoj struji pripada na nacionalnom nivou, već gde se ta nacija svrstava, u koji civilizacijski blok. U takvoj konstalaciji snaga religije imaju sve veći uticaj, pre svega što se sve češće na pripadnike muhamedanske veroispovesti gleda kao na jednu grupu a hrišćane na drugu.

U tom pravcu se danas i kreće svetska politika, najviše sporova se vodi oko arapskog pitanja i iz ovog ugla rešenje je daleko. I dok se Zapadna civilizacija bavi arapskim pitanjem na scenu stupa druga civilizacija, Kineska, koja svojim razvojem se prirodno nameće kao novi takmac Zapada. Razvoj Indije i ponovni uspon Rusije su takođe stvari koje dodatno komplikuju međunarodnu scenu, a ko će biti najozbiljniji protivnik ostaje da vreme pokaže. U zavisnosti od toga treba tražiti i nove kolektivne krivce.

Kolektivna uspomena je politička pojava. Pamtiti jednu stvar znači potisnuti ili zaboraviti drugu. Ipak, zaborav nije neutralan. Selektivno pamćenje je okvir stvaranja identiteta. Mi smo ono na šta se oslanjamo. U istoriji nije uvek tražen oslonac u istim zbivanjima. Sećanje je izgubilo svoju neodoljivu realnost, prestalo je da bude veza sa zamišljenim svetom, a postalo sredstvo za rešavanje aktuelnih problema. Zaborav nije samo prirodni i politički organizovani nego i kulturni proces. Razvijena civilizacija ne razvija samo tehnike sećanja, već i zaborava da bi pružila šanse novim generacijama da stvore nove oblike mišljenja i življenja. Iako svaki zaborav pretpostavlja novi početak, a razaranje i smrt prošlosti treba da obezbede novu budućnost, ne treba zaboraviti da svaku novu „reorganizaciju vremena“ u krajnjoj liniji oblikuju interesi najmoćnijih društvenih grupa.

¹⁰⁹ Kuljić Teodor, *Prevladavanje prošlosti – uzroci i pravci promene slike istorije krajem XX veka*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2002., str. 110-111

Istoričari ih u tome više pomažu nego što im se protive. Istorijsko sećanje jeste važna komponenta razvoja, ali ne u svom nepristrasnom već u interesno selektivnom obliku.¹¹⁰

Interesi najmoćnijih društvenih grupa oblikuju svet a tako je i sa kolektivnom krivicom. Kao i kada je reč o istoriji, jedna epoha smenjuje drugu, zaborav otvara prostor za neka nova sećanja tako i kolektivna krivica jednih smenjuje drugu. Ona će trajati sve dok postoji potreba najmoćnijih za njenim opstankom.

¹¹⁰ Kuljić Teodor, *Prevladavanje prošlosti – uzroci i pravci promene slike istorije krajem XX veka*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2002., str. 110-111

LITERATURA:

1. Aljoša Mimica, *Sociološki rečnik*, UDK: 316, Institut za sociološka istraživanja, Filozofski fakultet, Beograd, 2002.
2. Arent H., *Izvori totalitarizma*, Feministička izdavačka kuća 94, Beograd, 1998.
3. Arendt H., *Totalitarizam*, Politička kultura, Zagreb, 1996.
4. Arent H., *O nasilju*, Alexandria Press, Beograd, 2002.
5. Bruneteau Bernard, *Totalitarizmi*, Politička kultura, Zagreb, 2002.
6. Chomsky Noam, *9-11*, New York: Seven Stories Press, 2001.
7. Eliade Mirče, *Le monde orthodoxe, pouvoir et nation, dans la revue Geopolitique*, automne 1994., Pariz
8. *Enciklopedija živih religija*, Nolit, 2004.
9. Friedrich, Carl J. and Bzezinski, Zbigniew K., *Totalitarizam Dictatorship and Autocracy*, Cambridge, 1956.
10. Gonzalez, Justo L. *Християнство: Од ране цркве до реформације* (ENG: *The Story of Christianity: The Early Church to the Dawn of the Reformation*), Harper Collins Publishers, New York (1984.)
11. Gudac Žarko, Miroslav Đorđević, *Politička istorija*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2000.
12. Gudović Zoran, *Socio-antropološke osnove nasilja*, Kum, Beograd, 1996.
13. Gustav Le Bon, *Psihologija gomila*, Narodna knjižica, Zagreb, 1920.
14. Hantington, Semjuel. *Sukob civilizacija i preoblikovanje svjetskog poretka*, Cid, Podgorica, (2000.)
15. Jaspers Karl, *Pitanje krivice*, Fondacija Konrad Adenauer Beograd (KAS), Beograd, 2009.

16. Jerotić Vladeta, *Čovek i njegov identitet*, I deo, SANU, 2000.
17. Kovačević Braco, *Totalitarna država i pravo*, Godišnjak Pravnog fakulteta Univerziteta u Banja Luci, 2004., UDK 321:34.
18. Kuljić Teodor, *Prevladavanje prošlosti – uzroci i pravci promene slike istorije krajem XX veka*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2002.
19. Lutz James and Brenda, *Global Terrorism*, Routledge, 2004.
20. Menj Aleksandar, *Istorija religije*, Plato, Beograd, 2005.
21. Mussolini Benito, *Doktrina fašizma*, Firenca, 1939.
22. *Politička enciklopedija: Savremena administracija*, Beograd, 1975.
23. Šaim Perelman: *Pravo, moral i filozofija*, Nolit, Beograd, 1983.
24. Simeunović Dragan, *Političko nasilje*, Radnička štampa, Beograd, 1989.
25. Simeunović Dragan, *Srpska kolektivna krivica*, Nolit, Beograd, 2007., str. 19
26. Simeunović Dragan, *Teorija politike*, Nauka i društvo, Beograd, 2002.
27. Šušnjić Đuro: *Dijalog i tolerancija*, Čigoja štampa, Beograd, 1997.
28. Thackran John Richard, *Dictionary of Terrorism*, Routledge, 2004.
29. Tokvil Aleksis Klerel de, *O demokratiji u Americi*, Titograd, 1990.
30. Žužul Miomir: *Agresivno ponašanje; Psihološka analiza*, Svečani govor povodom izbora za predsednika Američke psihološke asocijacije Max Siegel, Grafocentar, Zagreb, 1989.

Literatura preuzeta sa interneta:

1. Samardžić Nikola, *Poreklo zločina*, predavanje na skupu istoričara u Osijeku, Danas, 10. 10.2005., Peščanik.net, <http://pescanik.net/2005/10/poreklo-zlocina/>, preuzeto 28. aprila 2012. godine
2. Simeunović Dragan Intervju: Ivor Car.: *Bol i zbunjenost Srbe zbog kolektivne krivnje tek čeka*, <http://lupiga.com/vijesti/index.php?id=4725>, preuzeto 02. maja 2012. Godine
3. Simeunović Dragan Intervju: Mićević I.: *Žig za pojedinca*, Večernje novosti, <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.69.html:194339-Zig-za-pojedinca>
4. Simeunović Dragan, Intervju, priredila Slavica Lazić, *Pravoslavna vera je mnogo učinila da Srbi ne budu osvajači*, Pravoslavlje, <http://pravoslavlje.spc.rs/broj/978/tekst/pravoslavna-vera-je-mnogo-ucinila-da-srbi-ne-budu-osvajaci/>, preuzeto 06. maja 2012. godine